

Маруся Богуславка

Михайло Старицький

Побутово-історична драма в 5-ти одмінах

ЗМІСТ

Пролог — "Продав брат сестру!"

I дія — "Зірваний рай"

II дія — "Потурчилась, побусурманилась"

III дія — "Материн присуд"

IV дія — "Єдина порада — смерть!"

ДІЙОВІ ЛЮДИ

Ганна з Богуслава — паніматка, вдова. Хоч і літня жінщина, але енергічна, ще при здоров'ї.

Маруся Богуславка — її дочка; молода, м'якої, ніжної вдачі.

Степан — брат її; завзятий, запальний козарлюга.

Охрім Колій — осавул наказного; поштивий, підтоптаний.

Сохрон Мальований — отаман курінний; Марусин жених.

Леся Кушнірівна — подруга Марусі.

Катря — наймичка у паніматки Ганни.

Андрій Лобань,

Іван Карпенко — з козачої старшини, середніх літ.

Запорожець перший,

Запорожець другий — невольники.

Гірей [1] — мурза, а потім паша; Марусин чоловік. Красивий, палкий, поетичний.

Ахмет — старий євнух.

Іслам-бей — назорця над невольниками; молодий.

Хаїм — корчмар, жид.

Шляхтич перший і другий — багаті поляки-пани.

Панна перша й друга — вільні панянки, мешкають при корчмі.

Дід,

Баба Варка,

Парубок,

Дівчина — челядь у Ганни, вдови.

Шляхта, музики, дівчата, козаки-запорожці, татари, яничари, муедзини, одаліски Гірея, арапчата, черкеси, прислужниці, Марусині діти.

Діється в XVII віці.

Між першою і другою діями минає шість літ.

ПРОЛОГ

Середина великої корчми на границі Буджацького степу [2] з Польщею. На авансцені справа і зліва — по столу, під стінами лави. Вглибині в кутку — дві бочки здорових, при них стільчик з посудом, лівар і т. п.; в другім кутку теж стіл. Ближче — характерна, висока груба з великим коминком. По стінах і над дверима картини (козак верхи на бочці, козак Мамай [3] і др.). Справа від акторів ванькир. Ніч. Світло — старі шандали на столах, а коло стойки каганець.

ВИХІД I

Шляхтич перший (товстелезний), шляхтич другий (як бич), Охрім і другі сидять за столом направо (від акторів), п'ють і в кості грають; наліво — на широкій лаві, на килимі сидить мурза (красивий, молодий), коло його крутиться корчмар-жид (в стародавній ярмулці, пейсах і лапсардаках), дівчата-прислужниці, поубирані в польські, українські і навіть турецькі убори — розносять кубки, підливають вино. Музика стоїть коло бочок, близь вхідних дверей.

Хор

Нема в світі краще втіхи
Над вино й дівочі сміхи,
З ними рай і день і ніч,
З ними смуток лине пріч.

Гей, красуні любки,
Нам сповняйте кубки,
Щоб по вінця грало,
Щоб нас все кохало!

Гей, понурі і оспалі,
Не цурайтесь пляшки й кралі:
Бо без цих присмак, либонь,
В серці згасне вам вогонь.

Гей, красуні любки... і т. д.

Шляхтич перший. Гей, кохаймося! (Обніма панну.)

Шляхтич другий. Гуляй, душа, без кунтуша!

Всі. Гуляй!

П'ють.

Жид (одскакує од мурзи). Ой, веселе панство! Ой, слічне панство! А ви, панянки красні, наливайте всім меду, щоб келехи не вакували, щоб через вінця лилось... та й розважайте пишних гостей... Ой, щоб у мене антик, щоб корчму Хаїма всі знали!

Панна перша. Не турбуйсь, господарю! Не занудиться панство з нами!

Панна друга. Аби ми з ними не занудились!

Шляхтич другий. Ух, де там, моя кохана! (Крутить вуса.)

Панна перша (спирається на плече першого шляхтича). Ану, мій ясний пане, на моє щастя!

Шляхтич перший. На сині оченята? Гайда шість дукатів!

Голоси. Пан має! Виграв!!

Панна перша. Половина ж моя, бо моє щастя? (Обніма його.)

Шляхтич перший. Все твоє, моя цяцяна... (оддає гроші) і серце, і все... Ей, аж горить... треба залить... Сип меду!!

Панни. Кому, пишне панство, меду, кому венгжини?

Пани. Просимо краще цілунків!

Сміх.

Другі. Гей, панове, ставте, часу не гайте — золото слічне кишеню тисне! (Починають грати.)

Панни обсідають.

Дівчина (в турецькій уборі підносить мурзі питво). Найпишнішому променю сонця! (Кланяється.)

Мурза. Спасибі, квітко з Ай-Петрі!! [4] І ранішній східний вітрець був би щасливий обняти тебе.

Голоси. Два пеци! П'ять!

Охрім. Десять талярів битих! Ставте! Щасливі! Як потяг жида за паса, так і душа побігла до ляса!

Сміх.

Мурза (до жида). Маєш троянду з очима і з розумом.

Жид. Ой вей! Слово світозорого пана мене дурманить... У нас виборні красуні...

Мурза. Красунь моє око не бачить після тієї зорі, що променем своїх чар осяяла моє серце і отруїла... Такої краси не бачило сонце, хіба-но великий пророк може вбачати її під наметом едемських садків.

Жид. Ой-ой-ой! А де ж пробуває те чудо?

Мурза. В Богуславі... дочка їхнього муедзина... (Прикладає руку до чола і грудей.)

Клянуся бородою пророка, нема такої перлини в синьому морі, нема такої на небі зорі!

Жид. Цц-цц-цц!! (Чухає за пейсом.) То світлий пан для того і коней там хоче купувати... ай вей, вей!! Хе-хе!! Але я сонцю красному раджу подивитись і у нашого панства коні...

Ой коні, ой слічні коні!! Вогонь... Пекло!

Прислужниці потроху розходяться; за ними оддалі два шляхтичі.

Мурза. Можна подивитись і тут, коли твій язик був хоч на час у приязні з правдою.
Жид. Ой вей, не те що в приязні, а у шлюбі!
Мурза. Слова твої долітають до мого вуха...

ВИХІД II

Два шляхтичі, змовляючись, виходять наперед.

Голоси. Гей, жиде!

Жид. Зараз, до послуги! (Біжить.)

Мурза. О аллах!.. О Магомет! Відбери у мене десять гурій на небі, та дай мені цю джаурку!!

Шляхтич другий. А що ж ти, шельмо, не бавиш нас?

Жид. Служу панству чим можу...

Охрім. То співай і танцюй!!

Жид. Який у мене, вельможний пане, спів? Мій тателе мав голос товстий, а моя мамеле тандитний, а як зложили докупи, то вийшло таке, що не варт його й слухати...

Сміх.

Таке, що нехай йому абищо, та й уже! А танцювати моя мамеле раз спробувала, так патинками так ударила тателе, що він, жвиняйте, присів і довго не міг встати.

Всі регочуться.

Охрім. Та й мудра ж твоя мама!

Жид. А чим я винен? Хай краще панни заспівають і потанцюють.

Шляхтич другий. Ні, ні! Ти, жиде! Не то канчуками! (Встає від столу.)

Жид (скорчився). Зараз, зараз! Не турбуйтеся, пануню! (Співає й пританцьовує, музика приграє.)

Я жидочок зер хороший,
Тільки б треба більше грошей:
До послуги я панам...
За дукати все віддам!

Ой вей! Лапсердом!!
Скачи, враже, як пан каже,
І задком, і передком
Перед паном Федірком!

Ой, геп, гоп!! (Танцює.)

Маю Хайку балабусту
І перин до лиха.
Ох і вей, на шабаш з нею —

Що за мила втіха!

Ой вей! Лапсердом і т. д.

Маю діти слічні, дивні,
Чесні, як у Лота: [5]
Дам котрому в руку гривню —
Вишахрує злота.

Ой вей! Лапсердом і т. д.

Пани. Ха-ха-ха! Віват Хаїму! За його кошти венгжини!
Жид. Ох, сповняйте кубки!
Пани (чокаються). Кохаймося!!
Всі (співають)
Поки кров не прохолола,
Кохаймося, пиймо згола,
Щоб позбутись всяких хмар,
Засипаймо серед чар.

Гей, красуні любки,
Нам сповняйте кубки,
Щоб по вінця грало,
Щоб нас все кохало!
Віват!!

Другі (підспівують)
Гей, панове, ставте,
Часу-но не гайте.
Золото преслічне
Аж кишені тисне...
Віват!!

Жид. Уф! Уф! Ледве ходить дух! Трохи не вскочив у лихо, аж по нікуди... по самий гугель... (До мурзи.) Отой товстий пан програвся... а має слічні коні... Ой! Змії! Ходи, мій ясний світе, до тієї кімнати, а я туди запроваджу пана...
Мурза (встає). Ходім.
Жид(проводячи). Ой-ой-ой! (Зітха, й до пана.) Вельможний пане, ясний мурза чекає...
Шляхтич перший. А? Зараз! (Пішов.)

ВИХІД III

Ті ж і Сохрон з Степаном.

Степан

Ну-ну, весна!.. От, сперіщив дощ... Як хлюща!

(Обтрушує кобеняк.)

Сохрон. А ти й розкис?

Жид вертається.

Степан

Не бійсь, не медяник.

А все ж охляв і дрижаків наївся,

Бо в животі сухісінько. (До жида.) Герш-ду!

Мерщій усип скаженої два кухлі,

Та доброї!

Жид (підбіга)

Вельможний пане, вмить!

(Маха на дівчат і опоряджа стіл, де сидів мурза.)

Сохрон

Найперш біжи та коням дай оброку,

Опоряди й постав під накриття!

Жид

Вмить, пане!.. Гей! (До прислужника.)

Ясновельможним корець

Горілки дать із бочки, що в кутку,

І привітать! (Вибіга в сіни.)

Панна перша (гостро усміхнулась і побігла)

Гостей ми пишних раді

Удовольнить.

Степан (розправляється і весело оглядаючись)

Ну, богові хвала,

Що з степу нас накерував до корчми.

І тепло тут, і весело,— люблю! (Сіда.)

Сохрон

Та що й казать! Де гра, питво й жонота,

Ти б і днював...

Степан

І ночував би навіть,

Як ось і тут!

Сохрон

Ну, брате, не звикай:

Пробудемо малу ми тут годину,

Поки оброк...

Степан (збентежено)

Та що ти? Схаменись!

У глупу ніч... у хлющу в степ рушати?

Удень надбаємо ми наш прогай!

Сохрон

Та зроду ні! Й хвилини не прогаю,

І в корчму сю не завернув би я,

Коли б, на гріх, не підупали коні...

Степан

Та не шалій! Чи ж Богуслав за морем?

Достанемось без похапу на шлюб;

За день і Буг, за ним Ятрань, Синюха,

А там і Рось, і славний Богуслав,

Де мешкає сестра моя Маруся.

Сохрон

Де сяє мій єдиний в світі рай!

Жид (до себе)

Ага! Вони!!! На руку мов ковінька.

(Підходить до мурзи.)

Степан

Який там рай дівоча краса?

Ударив дощ, обвіяв гострий вітер —

І по красі, по втісі.

Панна перша

Панству ось

Горілки жбан... (Лукаво.) Ще, може, чого треба?

Степан

Надумаюсь і шепітну...

Панна перша

Я вмить!

До панської послуги. (Виходить кокетуючи.)

Степан (налива оковиту)

От де рай,

Так на душі від його промінь грає,

І промінь той не зрадить...

Сохрон

Годі, цить!

Ти підсушиш... либонь, намок занадто?

(Одпива трохи.)

А про сестру недбало не верзи.

Її душа прозора, як кришталь,

А серденько доброт високих повне,

Воно весь світ скрасити може...

Степан (сміючись)

Ой,

Та не сміши, а то аж страх...

Сохрон (гостро)

Степане!

Вона мені жоною має бути.

Степан

Ет, байдуже! Усі вони, красуні,

Із однії, мовляв, зійшли діжі,

І серце в них мінливе, як весна ця,-

То сонечко, то сльота, то крупа.

Панна перша, знов проходячи повз, наблизилась.

Сохрон

Ха! Ти, либонь, з таким товаром знався,

Що на торгах купується всіма,-

Панна хутко відходить.

То й чесних всіх заводиш в одну міру,

Але сестру...

Степан

Та слухай, не гнівись,

Хіба тебе образити я хочу?

Сестра моя від тебе не втече...

Тільки чого ж хапатись так до баби?

Сохрон (сердито)

Ух, річ яка! Коли до бруду звик (п'є),

То не каляй ним мення найясніше...

Степан усміхається.

Чи ж знать тобі хвилини неземні,

Що душу нам до неба поривають

І пахощів їй надають райських?

Чи ж зрозуміть тобі те світле щастя,

Яке скраша веселкою життя

І променем живить задубле серце?

Степан

Ха-ха-ха-ха! Неначе Ювенал, [6]

Віршуєш ти жіночі теревені...

А я забув ті дурощі давно

І потопив зітхання у горілці,

Та лицарю й не до лица вони!

Сохрон

Не до лиця? Свята любов, кохання?
Хіба ж воно принижує наш дух?
Хіба знища завзяття і одвагу?
Степан
Фу, пишно як!.. Змагатися дастьбі...
Але чого твій порожнює кухоль?
(Налива.)
Ну ж, хильнемо за твій щасливий шлюб
І за сестру, на втіху й на здоров'я!
Сохрон
За неї рад! (П'є до дна.)
Степан
От це хильнув гаразд...
Ну, я піду на коней ще погляну.

ВИХІД IV

Ті ж без Степана.
Шляхтич другий
А де ж сусід?
Охрім
Кишені спорожнив,
То, певно, вже шука поради в жида.
Шляхтич другий
Поради? Ет! За пейси стріпонує,
То й знайдуться, посиплються дукати.
Голоси
Ну, кидай кость! Сто злотих! Двісті!
Охрім
Ой,
Пан, певно, теж до жида має вдатись?
Сміх, а далі тиха гра.
Сохрон (встає і по паузі)
Моя красо, мій кроне золотий!
О, як тебе незмірно я кохаю,
Немов злились всі почуття мої
У це одно величне, світле слово;
Воно яскрить у серці кришталем,
Воно мене до тебе порива,
Зозулечко, моя щаслива доле...
О, як я рвусь душею в Богуслав!

Стрілою б я через степи полинув,
Щоб взяти тебе за рученьку мерщій,
Та й на рушник поставити перед богом,
Але лежить між нами далина,
І побороть її одразу годі;
Тож кожна мить, що барить зустріч нам,
Є ворог мій запеклий, ненависний,
А ворогу не раджу я тепер
Стати на шляху, спинить мене в дорозі!
(Виходить у сіни.)

ВИХІД V

Ті ж і Степан з двома шляхтичами, без Сохрона.
Степан стрівся з Сохроном, щось йому сказав, той одійшов; шляхтичі, непевно зирнувши на них, пішли до столу.
Жид (підходить до Степана)
Пан лицар мій прямує в Богуслав?
Степан
Так, жиде, так... В своє кубельце рідне.
Жид
Ой вей, яке ж те місце, знаю й я!
Степан
Бував?
Жид
Авжеж, не раз... і в панській хаті...
Рід знаю...
Степан
Як?
Жид
Хліб купував...
Степан
Ага!
Жид
Адже ваш дім у місті...
Степан
Пальцем в небо!
На хуторі, за містом...
Жид
Ой! Так-так!
За річкою, бік шляху, що у Луки...

Степан

Ха-ха! Брехня! Ну й жидюга!..

Жид

Вей мір! *

Степан

Під дубняком, по другий бік од річки.

Жид

Ай, копф ** який порожній в мене... шлехт! ***

Сестра була у пана?

Степан

Еге ж, єдина...

Жид (радо)

Те-те-те-те! Ой слічна, ой краса!

Маненькою ще бачив... От такою. (Показує.)

І сяла вже, як сонечко ясне...

Всі кликали Марусею, здається?

Степан

Так, так!

Жид

Брати, здається, теж були?

Степан

Ні жодного, пріч мене...

Жид

Батько й мати?

Степан

Вмер панотець... сама собі вдова...

Жид

Ох, ох, вей мір!.. (Пауза.) А сів би пан до столу!

ВИХІД VI

Ті ж і мурза та шляхтич перший.

Мурза (до шляхтича першого)

Так завтра я огледжу весь табун

І решту дам... (Сідає знов на своє місце.)

Шляхтич перший

Преслічно, світлий мурзо!

(Весело до жида.)

Що ж тихо в нас? Гуляй! Співай! Танцюй!

Музик сюда! Мазура!!

Всі (коло столу)

Гей, мазура!!
Жид (у сіни)
Герш-ду, музик! І всі панни сюди.
Панни (зібравшись)
До панської услуги!
Шляхтич перший
Пийте, грайте,
Співайте! (Заграє.)
Шляхтич другий
О, як пан наш затино!!
Хор жіночий
Улани, улани,
Мальовані діти,
Кожна панна рада
За вами летіти;
Не одна паненка,
Не одна і вдова
За вами, улани,
Полетіть готова!
Хор спільний
Не одна паненка,
Не одна і вдова
За нами, панове,
Полетіть готова!
Хор хлоп'ячий
Ой кобіти пишні,
Мальовані пані!
Не один з нас, грішних,
Лихом вас спом'яне.
Не один пияка,
Не один гульвіса
Вас, красуні пишні,
Пом'яне у біса!
Всі
Не один пияка, не один... і т. д.
А жонота
Не один пияка, не один гульвіса
Од барил і пляшок
Піде геть до біса!!
Хор спільний
Гинь, нудота й смуток,

Лий венгжину в кубок;
Веселись-но, душа,
Гуляй без кунтуша!
Кохаймося, браття,
Цілуймось, кобіти...
Поки кров в нас грає,
Поти й втіхи в світі!
Під цей хор і музику танцюють мазура деякі пари, а решта підгукують, приспівують, притупують.
Степан (або хто другий, не витерпів)
Гей, шквар козака!
Закінчуються танці або козаком, або краков'яком, коли це можливо.
Шляхтич перший
Ну, досить! Гей!! До столу знов, панове!
До бою я всіх кличу!!
Шляхтич другий
Ой, біда!!

ВИХІД VII

Ті ж без музик і панянок; на кону застаються тільки дві, і з їх одна в українським уборі.
Жид підходить до мурзи, той показує на одну танцюристку; прикликають; мурза гладить по щоці, а потім розмовля тихо з жидом.
Охрім (уздрівши Степана)
Хі, знов земляк! Степан, либонь... Попенко?
Степан
Степан, Степан... як пан добродій зна?
Охрім
Ще з пуп'янку... Я сам з Великих Луків,
І панотця покійного зазнав...
То з сином вже й чоломкатися можна?
Степан
Авжеж! (Обніма.) Авжеж! Не те що можна,— слід!
Охрім
А що, мовляв, до гурту, може, хочеш?
З фортуною погратися?
Степан
Чом ні?
Вже ж не така вона велика пані,
Щоб січовик не зміг її чіпать!
Охрім

Повія, бра! (До гурту.)
Вельможне добродійство,
Ось земляка до столу вам привів,
Бідкується, що у кишенях мулить.
Шляхтич перший
Так ми йому їх вмиль спорожнимо...
Степан
Там хто кому?
Шляхтич перший
Ого, завзятий в ката!
Шляхтич другий
Держіть тепер міцніше череси!
Шляхтич перший
Так бій на смерть!
П'ять сотень злотих ставлю,
Хто кида кость?
Голоси
Занадто дуже!
Степан
Я!
Шляхтич перший
Хвалю! Люблю!.. Дванадцять!
Степан
Двадцять двоє!
Шляхтич перший
Пан має, ось...
Голоси
Ну й ловко! І не зблід...
Мов три шаги поставив...
Шляхтич другий
Двісті злотих...
Хто йде?
Охрім
Я!
Голос перший
Я!
Степан
На них ще ставлю сто!
Шляхтич перший
А я на все, додавши зверху двісті!
Панна перша (до Степана)

Ох, пане мій! Який огонь в очах,
Яка краса в завзятті необорім!
На мене пан хай ставить...

Степан

Що ж за те?

Панна перша

Подяка... що ж?

Степан

І тільки? Мало, мало!

Шляхтич перший

Взяла сліпа... Перун [7] її забий!

Ану, ще раз...

Голоси

Знов виграв пан, от штука!!

ВИХІД VIII

Ті ж і Сохрон.

Мурза встає і б'є в долоні. Вбіга два татарчати.

Мурза показує очима, один бере подушку, другий кальян.

Жид (мурзі)

Тут брат її, пресвітлий володарю,

І запалився як порох у тій грі...

Ой вей ферфал! * Впаде, напевно, в пастку.

Все нам сприя.

Мурза (ідучи до кімнати)

Ля ілляга аллах,

У-Могомед расуль аллах... ** Алейкум!!

Я золота не пошкодую...

Жид (маха на прислужниць)

Гіт. ***

Прислужниці несуть за ним кумис.

Сохрон

Гей, слухай-но... не знаю, як дражнити...

Жид підбіга.

Чи можна б тут мені купить коня?

Щоб взять під верх, а стомлених на повід...

Товариш мій другого візьме ще...

Жид

Ой лицарю вельможний, як не можна?

І румака, і огиря з Карпат,

І турського гонивітра Арапа,-
Я панові всіх ранком покажу,
І вибрати, напевно, буде з чого...
Сохрон
До ранку? Ні! Рушаю зараз я!..
Жид
У глупу ніч?
Сохрон
У глупу, так... От зараз
Бахметиків мені ти покажи.
Я й помацки коня пізнаю...
Жид
Добре...
А ліпше б тут підночувать...
Сохрон (нетерпляче)
От жид!
Кажу ж, що ні, що не зостанусь зроду,
А він своє...
Жид
Я падаю до ніг...
Вмить до послуг... (Повернувся йти.)
Сохрон (за ним)
Клади ж ціну помірну...

ВИХІД IX

Ті ж без жида й Сохрона.
Степан
Моя черга... Шість сотень злотих кіп!
Шляхтич перший
Накрив горбом... Ану, скачи, пся матір!
Голос перший
Ну й гра, як чорт...
Голос другий
А програє, як хлоп!
Шляхтич другий
Палений грач!
Охрім
Процвиндрив силу пеців!
Голоси
Дванадцять! Сім!!

Шляхтич другий
А в мене двадцять!
Голоси
Взяв!
Степан (блідий, тремтить, б'є кулаком)
А! Пекло! Гинь!!
Панна перша (заграє)
На мене став-но, пане!
Степан
Ей, к бісу! Геть! (Одпихає.)
Панна перша (набік, обходячи)
У, бидло!
Охрім
Став рівніш!
Дівчина (в українському уборі)
Хай пан не гра... Тут виграти не можна...
Степан (дико сміється)
Ага! Метці?
Дівчина
Не знаю... я мовчу...
Тільки не грай, он прислухають...
Степан. Пізно!..
Остатні ось дукати... Тільки три!
Голоси
Чи ж пан умер?.. Чи ставить що до кону?
Степан
Ось тут в руці! (Кида кості.)
Голоси
Аж двадцять три!
Шляхтич перший
Пан ма!
Шляхтич другий
Ха-ха-ха-ха! На це число й три пеца!
Охрім
Е, брате, зле! Якраз настав твій пас,
А ти спустив...
Степан
На посміх! Глум, та й годі!
(До себе.)
Що тут чинить? Фортуна надійшла,
Немає чим за хвіст її вхопити...

Ні шеляга... крім жовтяків шести...
В Сохрона б то позичити? Так зроду
На гру не дасть... та й мало з ним... А жид?
Кий біс!

Голоси

Що ж пан? Здоровий кін на столі!!

Степан

А! Пропадай! До печів ще й коня!

Шляхтич другий

Чи добрий кінь?

Шляхтич перший (регоче)

З гори біжить за вітром?

Степан

Та, пане, тут такого скрізь нема...

Взяв з-під паші... дукатів з сотню вартий!..

Охрім

Степану я повірю...

Шляхтич другий

Ну, то йде!

Голоси

Сімнадцять! Ой?!

Степан (несамовито)

У мене двадцять двоє!!

Шляхтич перший

Ось двадцять три!

Охрім

Пропав турецький кінь!

Степан

Шельмовство! (Схоплюється.)

Шляхтич перший

Цо-о?

Охрім

Та то проклін до лиха...

Степан (чуло)

Ох, коню мій, товариш дорогий!

Не виручив... а виручав повсюди,

І я тебе, незрадного, продав

За мить одну пекельного завзяття!

А, сатано! На хвилоньку єдину

Їх одурить... І, може, все верну?

Щось серце рве і б'є в виски... Панове!

Дозвольте ще поставити ставок з п'ять.
Моє добро зашило все в саквах...
Не хочеться переривать...
Шляхтич перший
А хто
Поручиться за пана?
Степан (запальчиво)
Честь і гонор!
Охрім
Та ще і я!
Степан
Ой доле, виручай!
Грають тихо.

ВИХІД Х

Ті ж і Сохрон з жидом.
Сохрон
Так, коли хоч,— п'ять сотен польських злотих;
За другого ж не більш як сотен три...
Жид
Вельможний пан ласкавий, дуже мало.
Той кінь гнідий — під гетьмана... антик,
Ціни нема! Ой вей, як лицар сяде,
То закрасить Україну цілком!
Сохрон
Ти язиком не ляпай тут багато
І не бари часу мені... не дам
І шеляга тобі я більше... Хочеш —
Бери мерщій... Ось золото! (Висипа на руку.)
Жид
Ой-ой!
Хоч дешево... а пану маю скинуть,
Бо лицаря такого скрізь нема!
Сохрон
Ну, ну, не гай! Ось маєш всенькі гроші
За два коня...
Жид (лічить)
Так вірно!
Сохрон
А тепер

Скажи мерщій сідлати їх, бо їду...
Жид
Та, може б, пан спочив...
Сохрон (грізно)
Уб'ю, як пса!
Жид
Біжу! (Набік.) Нехай його мордує маму!
Сохрон
Отак гаразд! Тепер безпечно нам.
І дощ ущух — за три дні будем дома!
Коли б вони перелетіли сном
Чи маревом розвіялись по степу...
Як занудивсь я, зірочко моя,
Жду й не діждусь хвилини раювання...
Ну, та тепер не з'їм і не досплю,
А буду, знай, летіть до Богуслава...
Де ж мій Степан? Чи ба! Таки устряв!!
Е, годі жарт! (Підходить.)
Степане, гей, Степане!
Покинь, вставай! Вже коні під сідлом!
Шляхтич другий
Ні, перше пан нас поквитує...
Шляхтич перший
Правда!
Степан (злосно)
Я не встаю... Панове... Кілька слів...
(До Сохрона.)
Не можу я рушати звідсіль зараз...
Ти постривай...
Сохрон
Я? Тут тривать! Шкода!
На чортзна-що щоб я хвилину тратив!
Та завались земля!..
Степан
Що ж... бачиш... так
Ніяково...
Сохрон
Ет, лихо? Кинь дукати,
Що там програв, що винен їм — і квит!
Рушати час! Купив я двоє коней!
Степан (з жаром)

І стратив все?

Сохрон

Ні, злотих з двісті є!

А що?

Степан

Та так... (Набік.) Я вдесятеро винен.

Години з дві пожди... найбільше три...

Сохрон

Прогайнують на три години щастя?

Я не здурів... та і для чого це?

Щоб затягтись в запалі до нестями...

Розсатанить себе в пекельній грі.

Степан

Прошу найбільш що на години дві...

Сохрон

Не можу...

Степан

А! Уваж хоч на годину!

Сохрон

Не можу, ні!

Степан

Бабій!

Сохрон

А ти пак хто?

Сестра чека в сльозах, в тривозі, в тузі,

А брат затявсь з паскудством у корчмі...

Степан

Сестра, сестра! Що з нею статись може?

Пряде, співа спокійно і без сліз...

Сохрон

Ти по собі, розбещений...

Степан

Е, брате,

Опіки я не потребую... й сам

Повчити б зміг...

Сохрон

Кого? Мене? Ну, спробуй!

Жид (входить)

Готово все!

Шляхтич перший

Що ж пан?

Степан
Я вмиць... (До Сохрона.)
Пожди...
Сохрон
Ні хвилі!
Степан
Звір!!
Сохрон
А ти ж то хто, друзяка?
Для капості...
Степан
Та не для баби, ні!
Сохрон (за шаблю)
Коли б не брат ти був Марусі.
Степан
К бісу
Із нею йди!..
Жид полохливо підходить до мурзи і щось гаряче йому розказує.
Сохрон (вихопив до половини шаблю)
Ей, слово ще! (Опам'ятавшись.)
Шляхтич другий
Що ж пан?
Степан (до шляхтича)
Я застаюсь!
Сохрон
Так я без тебе їду...
Степан
Під три чорти!..
Сохрон
А гинь ти у багні! (Вибіга.)

ВИХІД ХІ

Ті ж без Сохрона.
Шляхтич перший
Пан забаривсь... ждемо... остатня ставка...
Шляхтич другий
А потім вже пан принесе сакви...
Голос
Коли важкі, ми лицарю підсобим...
Степан

У мене є, панове, сили вкрай...
Без жартів-но! Я ставлю тридцять печів.
Шляхтич перший
Ого, махнув!
Шляхтич другий
З одчаю!
Охрім
Що ж, іде!
Голоси
Програв козак!..
Степан (осатаніло)
Будь проклят я і всі ви!
Шляхтич перший
Ха-ха! Пече!
Шляхтич другий
Пора й сакви!
Всі
Пора!
Степан (до жида)
Гей, слухай-но... на хвилю... Ти ж пак знаєш
І хутір наш... і коней косяки...
І пасіки... Спитай у Богуславі —
Заможні ми... та й в Січі [8] в мене єсть
І золото, і многоцінна зброя...
Позич мені на коротенький час...
Хоч сотні три дукатів... слово, клятьбу
Тобі даю... верну з лихвою все
З якою хоч — тільки рятуй у скруті!
Жид
Ох, лицарю... я вірю... певен я...
Та тільки де такі у мене гроші?
Щоб я дітей не бачив...— вей-зе мір!
Ой-ой!
Степан
Нема?
Жид
А щоб я пейси стратив!
Степан
Ну так і край! (Вийма пістоль.)
Шляхтич перший
Ждемо на пана ми!

Шляхтич другий
Цікаві нам дукати гонорові!

ВИХІД XII

Ті ж і мурза, йде тихо, зупиняється серед кону.
Жид (удержує Степана, що хотів кинутись)
На бога!.. Ой, який палкий... ще єсть
Рятунок нам... у мурзи сила грошей...
(Степана мало не тягне.)
Пресвітлий пан такеє серце ма,
Якого вже на цілім світі годі...
Ось лицар мій до ласки поклика:
Йому на час потрібні, вей мір, гроші...
На малий час: з бакшишом верне... Я
Ручаюся на балабусту й діти!
Мурза
У позику? Аллах! Я не лихвар!
Але я рад допомогти в пригоді,
Коли юнак споможе і мені...
Степан
Не все гаразд я розумію...
Мурза
Пане,
Я закохавсь в твою сестру, і от —
Коли мені споможеш її мати,
То заплачу аж двадцять сотень лір.
Жид
Ой скарб!
Степан (з жаху)
Що? Як? Сестру продать в неволю?
Мурза
О, твій язик не ті слова вжива...
Твоя сестра — моя неволя й згуба,
Для неї дам чудово-пишний рай...
Вона моїм подружжям першим буде,
Владикою незлічених скарбів;
Скрізь панувать — її це буде воля.
Жид
І пан мовчить?.. І про сестру не дба?
Степан

Сестра, сестра! Ох, і яка ж спокуса!
Але продать?.. Невірі дати в ясир?
Пекельний гріх, безчестіє довічне!
Голоси (проміж себе)
Що ж це за жарт? На гонор грав! От зух!
Шляхтич другий
Провчить його!
Шляхтич перший
Мені Охрім заплатить!
Мурза
Згори я дам... от зараз десять сот,
А решту вже, коли до рук візьму я
Мою зорю...
Жид
Ой, що ж то за гешефт!
Царицею сестра... і стільки грошей...
Аж крутить копф...
Степан
Туман стоїть в очах...
А тут пече... Товариша ізрадить...
Сестра... там — рай... а тут — публіка,
смерть...
А він пиха... чернець...
Всі
Що ж пан заплатить?
Чи, як шахрай...
Степан
А! Кляті!.. Згоден я!
(Перебива мурзі руку.)
На гонор мій!!
Мурза
Я вірю... Маєш гроші. (Дає.)
Умовимось.
Жид
Ой, далібуг, гешефт!
Степан (кида на стіл частину)
Давіться! Ось! Але тепер хто писне,
Так гонор я на шкурі покажу!
(Вийма шаблю.)
Всі накинулись мовчки на дукати.
Мурза (згорта руки)

О раю мій! Ля-іл-ля-га алейкум!
Завіса.

ДІЯ ПЕРША

Справа від акторів, на першій плані, фасад будинку стародавнього, з рундуком, ганком. Під рундуком на передкону стоїть широка лава. За будинком видко другі будівляння: клуню, амбар тощо. Зліва — левада. Вглибині — кілька прорізних дерев: через прогалини видко осяяний сонцем Богуслав. Надвечір.

ВИХІД І

Ганна, Маруся, Сохрон і Леся.

Ганна сидить на лаві з Лесею, щось передивляються, шийуть, готують. Леся часто через рундук бігає в будинок і виносить нові убрання. Сохрон з Марусею виходять із-за будинку, прямуючи на передкін.

Сохрон

Як пишно скрізь, який чудовий день!

Така ж весна тепер в моєму серці:

І соловей щебече чарівно,

І цілий мир красує закоханням...

Ох, зіронько, мій раю неземний!

Твоя краса усі дива створила:

І перса ці, гартовані в боях,

Застуджені у січових негодах,

Твій взір палкий, яскравий розтопив

Для радощів, для втіх, для раювання!

Маруся

Твої слова, мій соколе ясний,

Спаляють вид... Не знаюсь я у чарах!

Росла я тут у скритій гущині,

Під ласкавим дозором батька й неньки,

В захованім кубельці й розцвіла,

Не знаючи ні чарівних розкошів,

Ні бенкетів, ні ласощів чадних,

Ні жодної сп'янілої принади;

Про чудеса на світі чула я

Хіба в казках, від нашої бабусі,

І скарб отой в моїй душі будив

Химерний стрій і злotosяйні мрії;

А серденько у мене розцвіло

Під дзвоном кобз, під плачем дум журливих;
Прокинулась уперве і любов...

Сохран

Любов? Кому ж дісталося те щастя
У чисті сні підкинути вогонь?

Маруся

І кобзарям, і неньці моїй рідній,
І дідові,— що надихнули пал
До рідного, до долі України...

Сохран

О квіте мій з ясних райських садків!
В твоїй красі, в твоїй душі прозорій,
В твоїм чутті і серці неземнім
Така буя необорима сила,
Що їй усе схиляється до ніг:
І сталь, і мідь, і жала стріл, і леза,
І погуки непереможних бур.

Маруся

Сліпуєш ти, мій орле сизокрилий,
І надаєш мені таку вагу,
Якої я, нескриляна, не маю.
Зневіришся — і викохаєш жаль,
А потім жаль пройме морозом душу...

Сохран

Зневірюсь я? Та швидше небо це
Свою ясну завісу розпанаха
І жмутом вниз на землю упаде;
Скоріш земля, ця нездвижна твердиня,
Розійдеться на скрепах і впаде
У прорвища пекельної безодні,
Ніж вкрадеться зневір'я у мій рай
І холодом обвіє мою душу!

Маруся

Не вмію я, мій любий, розказать,
Як серденько веселкою тріпоче,
Голубкою до тебе припада...
Одно тобі лиш шепітну, що чую
У серці я щасливий, дивний спів,
Який дзвенить і захватом, і ладом
І в тихий рай всю душу порива.

Сохран

Моя, моя! Навіки і за віки! (Обніма.)
Маруся
Клянусь тобі подружжям вірним бути!
(Припадає тихо, по паузі заходять вліво.)
Чути ледве-ледве здаля веснянку.
Спів раз у раз то стиха, то знов виника.

ВИХІД II

Ті ж без Сохрона і Марусі.
Леся (ниже намисто і мовби під приспів хору й собі підтяга)
"А вже ж весна, а вже ж красна —
Із стріх вода капле..."
Скінчила вже остатні намиста:
Ось з янтарю, ось з перлів, ось з коралів;
І дукачі добрала золоті...
Погляньте-бо, як сяють, паніматко!
Ганна
Гаразд, гаразд... ти маєш, доню, смак.
У три разки?.. І дукачі?.. Чудесно!
Серпанки ще пристроїть треба...
Леся
Ось
Я принесла із білі і шовкові,
Причепурю кораблик.
Ганна
Ану-ну,
Я ж ще оці спідниці поскладаю.
Здається, вже усе в нас до ладу,
Не голою видаємо Марусю.
Леся
Не голою? Та ахне Богуслав
Від заздрості! Аж три здорові скрині
Набито вже добра того з верхом,
А це іще й четверта буде повна,
Крім килимів...
Ганна
А з усього добра
Брат сплатить їй не менше як третину.
Леся
Е, що й казать! Та наша молода

Заб'є усіх заможністю й красою...
За подругу лишатиму і я!
Ну, ось убір... прикину я до чола... (Встає.)
Чи до лиця?

Ганна

Чудово!

Леся

Люстра б! Ой,
Як хочеться поглянути на себе...
Я побіжу...

Ганна

Стій, козо! Он вода:

В відро й дивись!

Леся

Ага, ага! (Дивиться.) Ой чудо!
Чути, як оддаля співають веснянку.
Ой матінко, як гарно, далебі!
Коли б мерщій мені до шлюбу стати...
Я побіжу до подружок — ген, ген!
Хай глянуть, як в малжонськім мені строї!
Аж завидки їх вхоплять... Ха-ха-ха!!
(Побігла.)

Ганна

Та стій! Куди? От дзига ще, та й годі!
По хутору собак дражнить, чи що?
Щоб обнесли серпанок і спідницю?
З веснянкою дійдуть вони й сюди,
А поки що тут поможи прибрати...
(Озирається.)

Де ж наші це обручені дітки?

Леся

Туди пішли... ген ходять по леваді.
Покликати?

Ганна

Нехай собі гудуть,
Як голубки... Коли ж і буркотати,
Як не тепер!.. За сиротою бог:
Малжонка дав хорошого Марусі,
Поштивую дитину дав мені:
Не пияка, не лодаря-гульвісу,
А лицаря вже славного.

Леся

Ох-ох!

А співака якого на бандурі!!

Ганна

Тобі одно!

Леся

А так, коли козак

Та хорошун, та на бандурі грає,

Та ще й співа... то, боже, спасе мій,

Не встояти нізащо, анізащо!

Ганна (сміється)

Ох, дівко, ох! Яка ж бо ти слаба!

Невільний він, обручений...

Леся

Дарма!

Хіба відбить його на думці маю?

Мені аби послухати пісень...

А то б таки у подруги, посестри,

Коли й сама...

Ганна (обнімає й голубить)

Та знаю, знаю я

І таїну твого серденька...

Леся

Мамо!

Ганна

Так, мамою і буду...

Леся (змішалась, зчервоніла)

Боже мій!

Не знаю й як! (Цілує руки.)

Так я увесь цей мотлох

Перенесу в середню... І відро

Геть приберу, і ночви... А намисто

І дукачі у скриньку положу...

А може, ще що паніматці треба?

Вертаються ген наші молоді...

(Побігла в будинок.)

ВИХІД III

Ганна сама.

Не дочекавсь мій панотець до втіхи —

Побачити з дружиною дочку,
Укохану єдиную Марусю...
То б радувавсь небіжчик дорогий!..
Тепер тобі, моя сирітко люба,
Благословення дасть чужа рука,
А рідная лежить в глибокій ямі
Під тяжою чавунної плити...
(Утирає сльози.)
Але вона за щастя твоє, доню,
Підніметься на тім світі в мольбі
Перед ясним вінцем святої діви...
О господи! Ти — милосердя скарб,
Твоїх щедрот не пересохне море...
Поглянься же з райських своїх осель
На доленьку рабів твоїх сумирних,
Сохрана та Марії, і пошли
Їм лагоду та тихе довге щастя!
(Пішла.)

ВИХІД IV

Леся з Степаном.

Леся (знов виходить на рундук і, глянувши за місток, зупинилась, приложивши до очей руку)

Здається він, мій сокіл, мій орел...
Недаром же затьохкало серденько...
Так, він і єсть...

Степан (з-за містка наближається)

Вже мурза тут... провів
Яругами цю татарву в діброву...
Леся (підбіга)

Мій голубе!.. На мене й не зирне,
Встромив чогось у землю свої очі...
Чи ж сердишся?

Степан

Ні, не того...

Леся (заграє)

А що ж?

Може, знайшов собі дівчину другу?

Ну, признавайсь! (Крутить його.)

Степан

Ото ще!
Леся
Е, щось є...
Непевне щось, непевне... Не оманиш...
Мов варений... і голосу не чуť...
Щось на душі нечисте... Щось зрадливе...
Степан (дрижить)
Та що ти? Цить!
Леся
З лица ти навіть зблід...
Ховаєшся од миру, наче злодій...
І глянути у вічі...
Степан
Леся, цить!
Ох, не вражай!..
Леся
Коли гріха не маєш,
То усміхнись і приголуб мене,
Як перш було, хоч тихими словами...
Чи, може, я тобі обридла вже,
І хочеш ти відкинутись?
Степан (набiк)
Не можу...
Горить, пече...
Леся
Та що ти! Схаменись!
Скажи мені... признайся... що там сталося?
Чи знов біда... чи втрата... чи похід?
Що ж ти мовчиш? Я, далебі, заплачу...
Степан
Неси́ла... ет!
Леся
Та що за таїна?
Промов мені без жартів — це образа...
Не хочеш, ні?
Степан
Ох!
Леся (розсердилась)
То бувай здоров...
Козаче мій!.. (Пішла на рундук.)
Степан

Будь проклятий, скоріше!

ВИХІД V

Степан один.

Степан

Прокляття! А! Удар хоч з неба грім,
Убий мене, зрадливого Іуду! [9]
Іуду... Так! Я рідную сестру
Продав в ясир, в неволю бузувіру...
За золото зневажив свою кров,
Зламав кільце, яким бог рід єднає,
Втоптав в багно з віків святий закон
І на загин дав християнську душу!
Іуда! Гірш! Той хоч відвагу мав
Порвати вмить своє життя гидливе...
А я?.. Я — тхір! Тремтить оця рука,
Не зводиться до лицарського вчинку...
Невже ж то ні? (Хапається за кинджал.)
Е, пізно! Час минув:
Тепера смерть ще більш накоїть лиха...
Їх тут загін... Зборонців в нас нема...
Все випалять і виріжуть невіри,
Коли зламать їм слово... О, я звір,
Я вибродок всесвітньої гидоти! (Забігає.)

ВИХІД VI

Ганна, Маруся, Сохрон, а потім і Леся.

Впродовж цієї сцени чути оддала хор.

Сохрон

Три дні — і рай... Але як тихо час
Сей точиться... Неначе дід з похмілля.

Маруся

З'єднали нас святі вже молитви:
Я і тепер твоя, мій орле сизий,
І присяглась цим серцем не зражать,-
Чого ж тобі бентежитись?

Сохрон

Не знаю,
Але тоді тривога одлетить,

Коли наш шлюб жаданий завершиться,
І я його як сонця-правди жду.
Маруся
І діждемось, коли в тім божя воля;
Але чого нам приспішати час,
Коли дає і радість він, і щастя,
І втіхою нам душу напува...
Хіба тобі, мій орле, мало раю?
Хіба тебе і він не вдовольня?
Чого ж жадать прийдешньої хвилини,
Коли оця сучасна чарівна?
Коли б моя була над часом воля,-
Я б крикнула цій миті: "Зупинись
В своїм прудкім польоті; ти — прекрасна,
Ти радістю мені сповняєш світ!" [10]

Сохрон
Твій голосок бринить чудовим співом,
В твоїх очах і любові, і рай...
В твоїй красі небесна перемога;
Тож і боюсь, щоб скарб мій неземний
Пригода зла не вирвала! Ще три дні!
Маруся
Твої страхи бентежать і мій дух,
Щось затяжке прокралось в моє серце...
Глянь — сонце гра, ні хмароньки, ні мли
На бані цій блакитній та прозорій,-
Чого ж нам ждять тих лиховісних бур?
Вже й день ясний скінчиться незабаром,
І тільки два зостанеться нам дні...

Сохрон
А все ж то два. (Цілує її.)
Маруся
Ох, не смуги серденька,
Воно й само щось ние і тремтить...

Сохрон
Нема чого полохатись зі мною:
Хоч би вся тьма нечистих вражих сил
Із-під землі, із прорвищ злосмердючих
Повстала враз, то перса ці й рука
Тебе, зорю, од неї оборонять;
Край ніг твоїх кістками ляжу я,

І навіть їх не переступить ворог!
Маруся
Так, вірю я! Ти лицарем, орлом
Мені запав найперше в серце... Дужих,
Побідників, звितяжців запальних
Воно любить, кохати тільки й може...
І мариться, що по Україні ти
Скрізь досягнеш і слави, і почоту,
І схилиться до ніг твоїх чолом
Уся пиха, мізерією вкрита...
Сохрон (усміхається)
Дитячі сни. Нас паніматка жде...
Маруся
Матусенька? Ходім, там поруч сядем...
Про славу ти розкажеш, про бої —
Матуся теж послуха...
Сохрон (обніма)
О мій раю!!
Пішли до рундука.
Ганна ще раніш вийшла і з рундука вигляда їх.

ВИХІД VII

Ганна, Сохрон, Маруся, а потім Леся.
Ганна
А я усе вас визирую тут,
Бо чую вже самотину старечу,
То й нуд бере...
Маруся
Ой мамо, не тужіть:
Я вас самих не кину... Так, Сохроне?
Сохрон
Конечне, так... Побудем вкупі час,
А то — до нас...
Ганна
Е, теща, любий зятю,
Залишня річ в кубельці молодих...
Сохрон
Крий боже!
Ганна
І! То так воно здається,

А потім зять щось інше заспіва...

Маруся

Ой, зроду ні! Та то була б образа

Мені така, що і не знаю...

Ганна

Бач,

Уже й пішла за мене суперека...

Як бог судив, то так і буде! Ну,

Сідайте ж тут, бік мене, голуб'ята!

Дивилась би, не зводячи очей,

Та слухала б все ваші буркотання...

Маруся

Ось, ненечко, Сохрон розкаже нам

Про січові пригоди...

Сохрон

Що ж би саме?

А, от хіба про гемонський похід,

Що нас завів за Тендер [11] на погибель.

Зладнали ми чайок десятків з п'ять,

Щоб понестись по морю до Сінопа [12]

Та погулять на славу у невір,-

Добра добуть і визволить з кайданів

Невольників — товаришів, братів,

Що гинуть там по тюрмах та галерах...

Маруся

Ой лелечко! Співають кобзарі,

Яка тяжка робота їм і мука!

Ганна

Так, доню...

Сохрон

Ну, прокрались ми Дніпром

Та й виплили до світу в Чорне море...

От вирнуло і сонечко із мли —

Осяяло хистке й ясне роздолля:

Воно кругом яскрило, як сапфір,

За край небес розкинувшись лоном;

Здавалося, що баня незмірна

З хмарами хитається під нами,

А ми немов в блакиті несемось

Над прірвою, безоднею страшною:

То здіймуться всі весла, то пірнуть,

Блиснувши враз — сріблом чи адамантом,
А хвиля гра під променем ясным,
Гойдає нас, пестуючись, ласкаво;
Чайки летять поламаним ключем,
По синьому вітрилами білють...
А на чайках, неначе мак, шапки
Аж мріють скрізь червоними рядками,
А серденько ж і мліє, і тремтить!..

Маруся

Ой гарно ж як, ой пишно! Боже милий,
Коли б мені побачить диво те!..
Здається, я пташиною б от зараз
Полинула... Та де узять крилець?

Ганна

Хто відає: життя що довга нива —
На ній якраз спіткати можна все!

Сохран

Навряд тільки, щоб моря досягнула;
Та нічого й нудитися за ним —
Йому не вір,— воно знадне й зрадливе...

Леся виходить з бандурою і зупиняється.

От пливемо, співаєм і люльки
На вільному ми, вільні, запалили...
Про лихо в нас ані гадок нема,
А вже воно чатує за плечима!
Старезний дід на чайці в нас сидів,
Що з морем знавсь, як з шаблею своєю;
От глянув він удалину й прорік,
Що з білої хмаринки встане туча.
Не вірилось... а хмаронька, проте,
Росла й росла, темрявилася млою
І мороком все небо поняла...
Насупилось, аж почорніло море,
Зшкарубилось, мов груба та рілля,
І зайком скрізь заплигав білий гребінь...
Дихнув Борун, [13] вітрилами шарпнув
І знову стих. А наказний гукає:
"На дно чайок покласти щогли вмить,
За весла всі! Пильнуй, стерничий, гостро!"

Насупроти бурхливих хвиль керуй!"

Маруся

Ух, страшно як!

Ганна

Ховай їх мати божа!

Леся

А я б отам хотіла бути страх,

Посмакувать, яка то смерть на очі!

Сохрон

Розпатлана, скажена й навісна!

Завила враз, немов відьом тих зграя,

І заревла, немов страшений звір...

Запінилось і застогнало море;

Хистка гора на гору піднялась,

Помежи них розкрились чорні прірви,

І темрява зловісна налягла...

Мов трісочка, злітала чайка вгору

І падала в роззявлену глибіню...

А навкруги росли тремтячі скелі,

Схилялися розтріпанім чолом

І поглинуть ярились шкарлупину...

У неладі розсатанілих сил

Вбачалося вже світа проставлення

І грізний час остатнього суда.

Маруся

Ох, матінко! Погинуть запорожці...

Як жалко їх, аж серце замира! (Тремтить.)

Ганна

То ж, донечко, борці святі за віру,

За воленьку і за питимий край...

Маруся

О боже, дай, щоб лицарство буяло!

Щоб славою вкривало нам життя!

Леся

Ну що ж, як там?

Сохрон

Погибель нависала,

І стали всі читати молитви...

Піднявсь тоді старезний дід на лаві,

У білому і білий сам, як лунь,

Аж миготів сріблом на вітрі волос,

І голосно промовив до братів:
"Розжеврілось напастю Чорне море
І лютістю на всіх нас зазіха,
Жадаючи від братчиків офіри...
Всі грішні ми пред господом святим;
Та юнакам ще довга в світі нива,-
Їм треба ще покутувать гріхи
Та послужить і богові, й родині;
А я, либонь, другий вже вік живу
І потрудивсь для миру й для покути,
То й слід мені ще браттям допомогти
І визволить з тяжких обіймищ смерті.
Простіть мені, коли я винен чим,
І словом злим мене не спом'яніте!"
Промовив те і, перш ніж стямивсь гурт,
Мелькнув униз і щез у чорній прірві...
Маруся
Ой боженьку! (Упала до матері з риданням.)
Ганна (упада)
Марусю! Годі!! Цить!
Сохран
І нащо я розказував? Просила ж,
А от тепер серденько надрива!
Зозулечко ріднесенька! (Пестить її.)
Ганна
Вгамуйся!
Леся
Напийся ось водиці... (Подає.) Хоч ковток!
І чим її б розважити? Сохране,
Бандура ось... заграй і заспівай! (Подає.)
Сохран
Радніший я, аби просохли сльози!
(Приграє. Співа.)
Вилітали орли
З-за крутої гори,
Вилітали, буркотали —
Розкоші шукали... і т. д.

(Потім переходить в танцюристу.)
Коли б мені хоч запаска
Й попередниця,

То побігла б до млина я,
Поки мелеться;

Ой чук чи не чук
Мій мирошничок:
Назбираємо в долині
Та волошечок!

Ой волошки синесенькі,
Жито з колосом,
Утомився милесенький,
Лежить покотом...

Ой люб чи не люб —
Годі вже казितись,
Треба стати на шлюб,
Нема де подітись... і т. д.

І шумить, і гуде,
Дрібен дощик іде,
А хто ж мене, молодую,
Та й додому проведе?

Обізвався козак
На солодкім меду:
"Гуляй, гуляй, дівчинонько,-
Я додому проведу!"

Ой дівчина-горлиця
До козака горнеться,
А козак, як орел,
Як побачив, та й умер!

ВИХІД VIII

Ті ж і кілька з челяді: бабуся, дівчина, парубок і дід. Вийшли вони,— хто з ґанку, хто з-за будинку,— раніше на спів і зупинились на ходу.

Дід (після першої пісні Сохрона, поки той приграє на бандурі)

Ну, та й співа!

Баба

Чудово, як і ти

Колись співав...

Дід (хитає головою)

Згадала!

Дівчина (до парубка)

Ох, як гарно!

(Після першого куплета другої пісні.)

Ой, ця така, що аж дрижать жижки...

І підківки аж цокають!..

Парубок (локтем під бік)

А спробуй!

Леся (почала за першим куплетом пританцьовувати і тягти у танець Марусю, а та упирається)

Марусенько, та ну-бо, усміхнись

Та окрутнись зі мною...

Маруся

Ох, не силуй!

Не те тепер у мене на душі...

Леся

Та слухай-бо, як грає і співає,

Я б кинулась на шию... (Все пританцьовує.)

Маруся (усміхнулась)

Хто ж міша?

Дід (парубку)

От ще глухий! Бандура гра, аж дзвонить,

А він стоїть та тільки мене ханьки;

Та я б майнув з дівчиною, як буря,

Щоб аж земля здвигнулась... Ет, сопій!

Та йди ж, іди!

Парубок (опинається)

У будень?

Дівчина (заграє до його)

Ну-бо, Грицю!

Дід

Покинь його! Агов, стара, хоч ми

Покажемо (окручує бабу), як вовну треба м'яти!

Баба

Чи не сказивсь? Ой лихо!

Сохрон (зрива остатній акорд)

Ну, кінець!

Не подолав Марусиного жалю!

Маруся

Ні, рада я... спасибі!
Ганна (цілує його в голову)
Зятю мій,
Задовольнив стару ти; аж сльозою
Умилася, а от уже й сміюсь...
Ходім в покій, я покажу ще посаг,
Який даю...
Сохрон
Та нащо, мамо, він?
І без його Маруся скарб...
Ганна
Ні, зятю,
Ходім, поглянь!.. Крім того, маю я
З тобою ще перебалакать...
Сохрон
Зараз:
Послухати мою матусю рад...
Виходять; челядь теж розійшлася.

ВИХІД IX

Маруся і Леся.
Леся
"Так хто ж міша?" І ти б не ревнувала?
Маруся
Я? Байдуже!
Леся
Коли б от на очах
Я кинулась Сохронові на шию?
Маруся
Ні гадоньки!
Леся
Ти риба, а чи що?
Та я б за те повидирала очі!
Маруся
Ой лишенько! Та ти якась чудна,
Тебе гаразд і зрозуміть не можу:
То хочеться тобі всіх цілувать...
Леся
Не всіх, не всіх... а милого...
Маруся

Не знаю,
Мені таке і в думку не спада:
Я б слухала чудові розповідки
І день і ніч — про славу козаків,
Втішалась би лицарськими піснями,
Не зводячи з коханого очей,
Коли вони горять святим завзяттям...
А лащитись мене і не кортить...

Леся

То ти така холодна, наче крига?
Не відаєш, який у серці пал,
Коли його огорне закохання?
Притиснутись до милого б щільніш,
В обіймищах солодких заніміти,
В цілунках злить, стопить свої вуста
І вчадіти од любощів: то ж щастя,
То ж втіхонька, то невимовний рай!!
Для його все — себе і мир забудеш!

Маруся

Цить, ясочко! Та ти таке верзеш,
Що аж мороз по шкурі йде і племінь
Від сорому у вид мені пашить...
Кохаю ж я, але того...

Леся (палко)

Ти крига!

Маруся

Вже й лається...

Леся

Не вірю я... брехня!
Щоб ні жаги, ні палу? Ти не любиш!

Маруся

Ба ні, люблю...

Леся

Як пес хороший кий!

Маруся

Не ображай!

Леся (обніма)

Пробач мені, лебідко...

А серденько твоє ще міцно спить.
Та цур йому!... З гори ідуть дівчата
З веснянкою... Ану, на чолі стань

Та звеличай і весну, й любе щастя,
Яке вона несе тобі й мені!
Поспішають обидві до гурту.

ВИХІД X

Ті ж і дівчата в вінках.
Дівчата
З весною вас, бувайте-но здорові,
Марусенько і Лесю!
Леся й Маруся
Дяка вам!
Бувайте й ви!
Леся
Ану, Марусю, в коло,
Ти на чолі!
Дівчата (беруть за руки їй)
Голубко, починай!!
Маруся (співа і за нею й хор)
А вже ж весна, а вже ж красна,
Із стріх вода капле; (2)
Козаченьку молодому
Мандрівочка пахне! (2) і т. д.

Водять кола з розмаїтими фігурами.

ВИХІД XI

Ті ж і мурза з татарами.
Мурза (вискакує)
Аллах керим!! Моя, моя!!
Дівчата (шарахнули)
Татари!
Мурза (хапа Марусю)
Моя ханим! (До татар.)
Хапай і вмиль назад!
Дівчата
Рятуйте! Ой!
Татари похопили декого й щезли.
Степан (вискакує)
Справдив козаке слово...

Але тепер ти ворог, і сестру
Одіб'є брат! (Добува шаблю.)

ВИХІД XII

Ті ж і Сохрон та Ганна і челядь.
Сохрон (несамовито)
Розбій! Пекельні сили
Пограбили і щастя, і мій рай!
Де вороги? На коні! (Вийма шаблю.)
Ганна (лама руки)
Мати божа!
Погляньсь, закрий!
Сохрон
До зброї!
Дід
В місто дасть
Тра звістку!
Ганна
Ой, рятуйте мою доню!
Сохрон
За мною хто?
Степан
Я — на живіт і смерть!
Сохрон
В погоню ж, гей!
Всі
Хай гине ворог лютий!!
Завіса.

ДІЯ ДРУГА

Розкішний кіоск з мармуровими сходами. Кругом пишний садок з квітником, водометами та різними оздобами. З-за вершин дерев білють надалі шпилі мінаретів. В прогалину синіє море. День.

ВИХІД I

Маруся, євнух і одаліски.
Маруся сидить в кіоску, по сходах, до самого долу мальовниче розмістились одаліски із зурнами поодаль стоїть і назира євнух.

Хор одалісок
Лист тріпоче, квітка мліє,
Із-за темних вітів в гаї
Білолиций визирає,
Все серпанком срібним криє...

Водомети мов послули,
Стиха крапають сльозами;
Лине пісня дивна, чула
З-за мурованої брами.

Під розложистим чинаром
Прохолода і темрява.
Перелазь же незабаром,
Моє щастя і неслава!

Уже сплять дозорці люті,
Нема дома мого ката...
Ех, у тяжкій моїй скруті
Це єдина відплата!..

Пригорнусь до тебе щасно,
Поцілунками зогрію
І у любощах заласних
Занімію і зомлію.

Маруся
(слухає пісню якось неуважно і журно, а далі махнула рукою на одалісок)
Яка у вас сумна жіноча доля!
Сиди й нудись в німій самотині,
Як злодій, крадь хвилину того щастя
І за його життям своїм платись...
Такі й пісні у вас важкі, нудливі,
Навіють враз на душу тільки сум...
Доволі їх! Ідіть собі здорові,
Лишіть мене з нудьгою...
Одаліска перша
Виbachай,-
Тобі ні в чім не можна догодити.
Одаліска друга
Гордуєш ти, владичная...

Маруся
Я вас,
Подруженьки, образить не хотіла.
Бувайте-но щасливі!
(Простягає руку, мов на прощання.)
Одаліски (кланяються)
Крий пророк
Тебе повік своєю бородою! (Виходять.)

ВИХІД II

Маруся сама.
Маруся
Як обрида ця золота тюрма!
Ні щирості, ні чесної людини,
Ні вільних дум, нічого... Забавки
Обридливі, одноманітні, мляві,
І дня від дня не відрізниш нічим...
Коли б свого Гірея не кохала,
Коли б мене не мав за жінку він,
Улюблену, єдину, повновладу,
Коли б іще не діточки мої,
Найкращая в житті моїм утіха,-
Години б я в неволі не жила
І власною б рукою її збулась!

(Схиляє голову на руки, а далі проводить рукою по чолі.)

Шість літ, як день, минуло, уплило
В якомусь сні химернім, в п'янім чаді,
У пестошах, у любощах палких,
Які мене зненацька огорнули
Й заціпили крик болісний душі.
Вже сталося минуле моє млою:
Мов марево далеке вирина,
Хвилюється, прозоре та хороше...
Придивишся, згадаєш — і нудьга
Знов обів'є вужем живучим серце,-
Нема снаги забуть незабутнє!..
Ой боже мій! Та дай же мені трунку,
Щоб витруїв всі спогади в чолі!

Не треба їх, я прагну супокою...
Вони ж печуть... дратують... Далі все!
Одірвана, потурчена навіки!

ВИХІД ІІІ

Маруся і Леся.

Маруся

(уздрівши Лесю, що підходить, встає до неї радісно)

Лесюнечко, відрадосте моя!

Тебе господь мені послав на втіху!

Леся

Господарко, владичице моя,

Як дякувать за ласку — я й не знаю!

Маруся

Господарко? Владичице? Ти знов

Образити, напевно, мене хочеш?

Я скільки раз просила... Ти мені —

Та ж подруга, а я тобі — Маруся.

Леся

Тоді були ми рівні, а тепер

Ти досягла могутності і влади,

Пишаєшся в розкошах чарівних,

А я — твоя рабиня...

Маруся

Ти? Хоч зараз

Лети собі де хочеш...

Леся (сплеснула руками)

Боже мій!

Так можу я полинати на волю?

Маруся

Мене саму покинуть рада ти?

Леся (змішалась)

Пробач, прости!.. Така нудьга в неволі,

На чужині... так порива мій край,

Україна тихесенька...

Маруся (мов нарештє хоче перебити настрій)

Ет годі!

Хіба тебе ніщо тут не вража?

Ні цей палац химерний, ні шпилі

Спичастії високих мінаретів,

Ні цей садок розкішно-чарівний,
Ні пахощі, що дурманять повітря,
Ні холодок від водометних сліз,
Ні море те безкрає — синє-синє!
Леся
Пробач мені, а мармур і кришталь
Лишень сліплять та холодом одгонять;
Цей кипарис, аж чорний, оддалі
Нагадує ченця чи трунну свічку,
А синєє те море гомінке
Безмежністю принижує, жахає
І потай все щось грізне буркотить...
Ясні у нас в зелених рямах плеса,
Стрункі, гнучкі тополі по гаях
І люб'язно мигтять на небі зорі...

Маруся
Ах, знов!.. Тривай! Хіба чуже все зле?
Хіба свого не можна вже й забути,
А край чужий не можна полюбить?
Та вся любов — єдина звичка, й годі...
То тільки кіт звика до місця; так,-
Бридня усе!

Леся
Ой не бридня, ніколи!
Як не було б гаразд на чужині,
А рідний край все буде нашим раєм!
Хто неньку нам здолає замінить,
Хто чуло так пригорне, приголубить?
Хто втре сльозу? Розважить серце хто?
Помолиться хто богу?

Маруся
Годі, годі!
Ой, що мені ти пригадала!..
Леся
Я?
То знехотя... пробач, голубко! (Цілує.)
Маруся
Знаю...
То я така вродилася дурна...
З родиною померлою ношуся...
Яка й краса! Степи, луки й степи...

Леся

А знов бори, гаї, діброви, луки,
Мережані квітами й ковилем
А річеньки яскраві та прозорі,
Білесенькі хатини і садки...
Маруся (захоплюючись)
Свій кривний люд, свій люд хрещений, милий,
Укохана річ наша, голосна,
І чарівна, журливо-чула пісня —
Ой рідний край!.. Ох, як болить отут,
І сил нема... (Перебиває себе.)
Щось я хотіла знати
Й забулася... Все маю розпитать...
Та й не зберусь... Ти так недавно з нами...
А! Розкажи, як сталося, що ти тут?
Яка тебе спіткала люта доля
З того часу, як нас забрали двох
І вивезли навік?

Леся

Смутнії згади,
Бодай би їх забути! Хтіла я
Не раз сама на себе зняти руки,
Так не дали й того мої кати —
Мій кожний крок під пильним був дозором.
Ой матінко, ой милий боже мій!..
Яка нудьга, яка страшна гризота
Тоді мені всю душу поняла!
Але проте мене ще шанували,
Вважаючи, щоб не лила я сліз,
Щоб на виду від горя не марніла.

Маруся

Так, так, щоб взять дорожче на торгу.

Леся

Татарин мій купців водив чимало...
Але мене не зваживсь, як других,
Показувать... боявсь мого одчаю
І дороживсь ціною... Років три
Ніхто не мав снаги мене й купити,
Але знайшовсь нарешті багатир,
Що заплатив і взяв мене в рабину...
На щастя, він у мене закохавсь

І не хотів мене добути гвалтом...
Та мала я й кинджала про случай...
Маруся
Така й мене отут спіткала доля:
І мій паша, закоханий на смерть,
У ніг лежав, благаючи кохання,-
І розтопив нарешті серця лід.
Леся
Бо перше ти нікого не кохала,
Не знала ти жаги...
Маруся (тривожно)
А молодий,
З яким взяла святе я заручення?
Леся
Сохрон, жених? То інше почуття!..
Омана, вір: його ти шанувала,
Як лицаря, як друга, і — не більш!
Вогнем палким до його не горіла...
Маруся
Але то гріх...
Леся
Не вільні в серці ми,-
Воно одно над нами єсть владика
І примхою іде наперекір...
Ти подолать його не мала сили...
Маруся
Так, так було... боролась я дарма.
Молилася, ридала дні і ночі,
Але з паші не зводила очей...
Себе кляла... Сохрона в серці крила,
А він все блід і брався туманом,
І обняла мене пекуча мрія:
Вона мене до любовців тягла,
До цілувань з коханим бусурменом...
Аж соромом пашіло у лице
А я думок прогнать не мала сили,-
Вони росли у душну ясну ніч,
Мов надихав жадання місяченько...
Ну, й сталося... В коханні він спалив
Мене зовсім... Зомліла я.
Леся

От бач,
А як колись на мене прогнівилась...
Маруся
Тебе не раз згадала я...
Леся
Але
Я не могла минулого забути
Й перемогти це серце навісне...
Хотіла вже на себе зняти руки,
Та доля ще зоглянулась,— мій пан,
Мій володар, умер чогось раптово;
Тоді його розпродали гарем,
І твій паша купив мене...
Маруся
Мій боже!
І ти в садку робила, може, з рік,
Поки тебе випадком не спіткала...
Голубочко! (Обніма.)
Леся
Мені той світлий день
Щасливішим став днем.
Маруся
Моя зірнице! (Цілує.)
Як в очі ці блакитні я дивлюсь,
То мов друге, далеке бачу небо...
Леся
Коли вони вражають так тебе,
То вирву їх...
Маруся (з ляком)
Для мене? Ай! Не треба!!
Радніша ти прийняти всяких мук...
А я тебе пустить не маю сили...
Леся
Куди мені? Він, певно, вже забув...
І одруживсь або погинув в січі...
Вже стільки літ — ні вісточки!
Маруся
Прости,
Вразила я твою болючу рану...
Ну, годі ж, ну!.. Ось краще заспівай...
Я так люблю твій голосочок слухать!

Леся
Мої пісні нерадісні!..
Маруся
Співай,
Нехай той сум хоч душу одволожить!
Леся (співа)
Зеленая ліщинонько,
Чом не гориш, та все куришся... і т. д.
Маруся спочатку слуха журливо, а далі й сама вступає дуєтом.
Ахмет наближається й заслухується пісні.
Маруся з риданням кінчає.
Леся
Ой лелечко!.. Чи ж не казала я! (Упада.)
Маруся
Як боляче!.. Мов ніж пройняв за серце...
Ти не турбуйсь: така вже моя стаття...
От приведи ти краще янголяток
Моїх обох. Укохані дітки,
Хоч як-не-як, розважать серце неньці...

ВИХІД IV

Маруся і Ахмет.
Маруся
І ти, Ахмет, заслухався пісень?
Чи до смаку?
Ахмет
Ох! (Втира сльозу.)
Серце рвуть: то ж рідні.
Маруся
Як?! Що сказав?!
Ахмет
З України, пані, я...
Маруся
Українець — і євнухом?
Ахмет
Не диво;
Що не здола над безоружним гвалт!
Знеслили, скалічили... а потім
Звеличили у цей поважний чин...
Українцям найбільш діймають віри:

Вони цупкі у слові...
Маруся
Зроду б я
У євнусі...
Ахмет
Владичная ханине!
І ти ж сама з святої сторони...
Маруся
Ти постеріг?
Ахмет
В Ахмета гостре око,
А ще гостріш у серці почуття:
Недарма ж так воно мов прикипіло
До тебе вмить...
Маруся
Земляче! Рідна кров,
Либонь, без нас до рідного нас горне.
Ахмет (кланяється)
Твій вірний раб!
Маруся
Не раб, а щирий друг;
На друга ж всяк покластись може?
Ахмет
Сміло,
Як на скалу!
Маруся
Оддячить тобі бог!

ВИХІД V

Ті ж, Леся, дівчинка і хлопчик.
Маруся (кидається назустріч своїм дітям)
Ах, ось вони! Мої розкішні квіти!
Мій любий скарб, моя утіха, рай,
Мое життя, і радощі, і болі...
Як серденько солодко ние... ой,
Сюди, сюди! До мами!
Хлопчик (підбіг)
Я сколіш!
Дівчинка (теж)
Постій, і я!

Леся (за руку держить)
Ну, копки, копки! Прудко!
Маруся
(обох пригорта і цілує то одне, то друге)
Любесенькі, гарнесенькі! Як мак,
Красуєтесь, як огірочки миті...
Чи ж є у кого кращі діточки?
(Обертається до Ахмета.)
Ахмет
Доправди ні... над всі!..
Леся
Краса красою!
Маруся
То, може, так, щоб догодить мені?
Очиці сі як терен! (Цілує.) А в того
Як та блакить! (Цілує.) А кучері, а лички,-
Пампушечки. (Цілує.)
Дівчинка
Ой мамо!
Маруся
Задушу!
І от цього хлопчиська...
Хлопчик
Мамо, феска!
Ахмет
Чи ба, уже хизується!
Маруся
Зюлі!
(Поправля.)
Ріднесенька! О кучері шовкові!!
(До Лесі.)
Чи краща ж є утіха на землі?
Любов до них — безбурне, ясне щастя,
Воно мені гамує і журбу,
Й нерозважну гризоту мого серця:
Як обніму, як приголублю їх,
То цілий мир сліз, стогону і муки
Зника з очей перед оцим мирком...
Леся (зітха)
Не знать мені такого щастя.
Ахмет

Боже,
Судилося мені його на хвилю взнать,
Щоб тяжчою здавалася неволя!
Хлопчик
А в мене є опука!! (Котить.)
Зюлі
В мене обід!
А кидай, ну!!
Той кида, Маруся біжить за ним.
Леся (бере Зюлі за руку)
Ну, хутко! Доганяй!!
Забігають.

ВИХІД VI

Гірей-паша і Ахмет.
Гірей (входить і озирається)
Нема зорі... І цей едем — пустиня,
Мов саваном укритися жалібним,
Мов хмарою повився серед ночі...
І смутно страх, і цвинтарем скрізь тхне;
А хай блисне з-за хмар південний промінь
І зразу все засяє, оживе:
Веселкою заграють водомети,
Зашепотять чинар і кипарис...
О, як її кохаю я!.. Щодень
Моя жага і любовці зростають.
І краю їм, вбачається, нема!
Шість літ живу в едемі я пророчім,
Якого вряд чи й знає Магомет, [14]
Бо гурії нема такої в небі...
Не порівнять з її очима зор,
З її чолом — снігів гори Лівану,
Із личеньком — троянди пелюстків;
А що душа — то божая зірниця,
Вона сія і наділя теплом
Все те, куди долине її промінь...
(Озирається.)
Та де ж вона? З палацу вийшла в сад,
А тут нема... Вона чогось сумує
Й ховається в самотині... Це все

Турбує страх мене... Агов, Ахмете!

Ахмет

(схиливши голову і приложивши до грудей руки)

Владико мій! Я тут, як вірний пес,

Чекаю-но вчинити твою волю.

Гірей

Де сонця світ, моя ясна х а н и м,

Владичиця, життя мого утіха?

Ахмет

Господарка, краса усіх красот,

Пішла туди гулятися з дітками...

Гірей

З дітками... а! А як, смутна чи ні?

Ахмет

В останній час при Лесі охвітніша:

Втішалася, сміялася...

Гірей

Аллах

Ховай її від всякої гризоти,

Хай хмаронька не криє їй чола!

Я дуже рад, що їй знайшлась землячка

Хоч будить це за рідним краєм нуд,

Але його нічим не погамуєш...

(Уздівши.)

Ах, он вона... душі моєї скарб!

Ахмет відходить.

ВИХІД VII

Гірей і Маруся.

Маруся (підбіга з глибини кону)

Лови, лови!.. Клубочком покотися!

А хто кого? Ціп, ціп!

Дівчинка

Ой мамо, ой!

Як весело!

Хлопчик

Мене ти не піймаєсь?

Маруся

Не дожену? А ось! (Ловить і цілує обох.)

Діти (сміються)

Ха-ха-ха-ха!!

Гірей

Ось певний рай,— нема другого раю!

Маруся

Мій сокіл тут? (До Лесі.) На, одведи дітей!

Гірей

Тривай! Дай я їх обніму...

Діти (кидаються на шию)

Ой, тато!

Маруся дивиться чуло, зрушено; Леся виводить дітей.

Маруся

Так любиш ти своїх орляток?

Гірей

О,

Як свій коран, як пахощі лілеї,

Вони твої, то досить і того...

Маруся

Мої й твої, мій любий, мій коханий

Мій пишний пан, мій лицар дорогий!

Гірей (обніма)

О квіте мій, красо садків едемських!

Усе життя в тобі й для тебе... Ах,

Як серце гра, яке тут зап'яніння!

Боюся я, позаздрить нам пророк

І затьмянить ясне, безкрає щастя...

Маруся

Чи ж він лихий?

Гірей

Але ж і сам аллах

Поквапиться на наше раювання...

Маруся

Щасливий ти, мій орле?

Гірей

Як ковиль,

Коли його вітрець гойдає тихо,

Як рибонька на волі у воді,

Як лотос той під променем пекучим...

Ні-ні, не те! Щасливіший за все,-

За цілий світ!.. Всі щастя вкупі зваж,

І їх моє, напевно, переважить...

Маруся (обніма)

О втіхонько!

Гірей (сіда з нею на мармурі)

А ти, моя зоря,

Щаслива?

Маруся

Я? Коли тебе я бачу

І голуб'ят пестую,— все тоді

Втишається — і спогади, і болі...

Гірей

Тільки тоді? (Зітха.) Я радий і за це;

Але скажи, моя райська утіхо,

Чого до нас душею не лежиш

І серденьком цураєшся? І досі

Минулого не хочеш ти забуть?..

Маруся

Ох, не питай...

Гірей

Ти щось в душі ховаєш.

Виходить те, що ти не вся моя?

Маруся

Не ображайсь, тебе я...

Гірей (цілує)

Дяка, дяка...

Але, красно, ти журишся, бува,-

Завважив я,— і слізоньки часами

Бриніли тут (цілує), мов перли на очах:

Тебе нудьга гризе...

Маруся

Що ж? То не диво:

Кому ж отця і матінки не жаль?

Звіря — і те батьків своїх кохає

І пам'ята їх ласку скільки літ...

А я ж не звір... людина...

Гірей

Правда, правда:

Те почуття міцніше над усе;

Але цьому як пособить — не знаю...

Сюди б усіх ласкаво запросив,

Як родичів, як рівних з нами в стані,

Придоби б дав, всі присмаки в житті,

Права... аби тобі тим догодити...

Маруся

Мій батько вмер... і ненька, певно, теж:

Без донечки не жити їй, я знаю,-

Невольництва мого їй не знести...

Гірей

Невольництва?!

Маруся

Для неї все ж я бранка.

Єдиний брат... та, певне, й той...

Гірей

А я?

Невже моє кохання негасиме

Не замістить і на краплинку рід?

Маруся

То пак одне, а то щось інше, друге...

Щаслива я з тобою і дітьми...

Гірей

Яка ж тобі неволя?

Маруся

Що ж, мій орле,

У примхах тут я вільна; в мурах цих,

Як пташка, я у клітці на припоні...

Тривай! Тебе не маю я корить,

Бо й сам ти раб своїх тяжких звичаїв:

У вас жінки рабині, а у нас

Вони в правах з козацтвом майже рівні;

У нас жона,— чи матір, чи сестра,-

По всіх світах гуляє, ходить вільно,

На бесідах з юнацтвом, на ральцях,

На весіллях, на радах навіть часом...

А у сім'ї — то мати голова...

Гірей

У нас того коран не дозволяє...

Маруся

Бо й ви самі нас маєте за цяць,

Захованих для хіті потайної,-

Не за людей...

Гірей (перебива)

Та ти ханиня тут...

Маруся (усміхнулась)

В гаремі? Так! Старша рабиня...

Гірей

Зоре,

Не можу ж я гареми розігнать;

Радніший би, та здіймуть г'валт...

Маруся

Звичайно.

Я віри йму, що я одна ханим

І що тобі над силу...

Гірей

Все, що можу...

Я при тобі змінивсь цілком...

Маруся

За те

Й кохаю я тебе, мій місяць ясний,

Що ти не став невольників держать,

Що ти змінив жорстокості на ласку,

Що твій гарем тепер взяв людську статъ.

За те, що дав еси мені двох діток

Любесеньких, гарнесеньких... та ще

За те, що ти поклявсь мені пророком,

Що до життя вважатимеш мій край

І що його не будеш руйновати.

Гірей

Так, крине мій; але проте диван

І падишах...

Маруся

Ох, бідна Україно!

Ніхто тебе не захистить, ніхто,

А всяк чига, щоб лихом дозолити...

Гірей

Все журишся... Ну, чим би ту нудьгу

Розважити? Здається б, дав півсвіту!

Закликав я сюди в гарем митців,

Щоб танцями побавили хоч трохи

Мою зорю небесну... Зволиш ти

Їх допустить на свої ясні очі?

Маруся

Що ж? Хай ідуть!... Мене вража до сліз

Твоя тонка упадливість...

Гірей

О щастя!!

Б'є в долоні. З'являються одаліски і ведуть під музику східний плавний і тихий танець.
Маруся (по танці)
Спасибі! Я цим танцям не дивую:
Красиві — так; але нема вогню...
Мов плавають лебідки тихо, чинно
І рухами сонливими...
Гірей
Тривай,
Ми й інше ще покажемо пашині,
Цікавіше! (Б'є в долоні.) Покликають арапчат!
Вбігають маленькі чорні хлоп'ята й ведуть оригінальний танець.
Маруся (всміхається)
Які смішні! Та жваві, мов ті дзиги...
Так крутяться, що й оком не змигнеш!
Але у нас танцюють в парах...
Гірей
Зараз
Я покажу тобі черкесів... Гей! (Б'є в долоні.)
(До музики.)
Лезгинку тни! (Марусі.) Накинь мерщій чадру!
Вибігають одна чи дві пари черкесів і танцюють з кинджалами запальну лезгинку.
Маруся
Це гарно! От спасибі за утіху...
Нагадує лезгинка й наш танець...
Тільки козак буйніший... Дуже рада!!
Гірей
А я й по тім!! (До всіх.) За втіху ясній кралі
Їх наділить з скарбниці! Ласка всім!
(Робить жест рукою. Всі виходять.)

ВИХІД VIII

Маруся і Гірей.
Маруся (бере за руку пашу)
Прости мою сльозу нудну — я справді
Зурочена, чи що... Ну, к дідьку нуд!
(Обніма його.)
Ти, любий мій, та діточки й кохання...
Та тихая порада... мій конак...
Втішатимуть мене... і навіть з часом
Всі болячі вгамуються...

Гірей
Мій рай,
Найкращий мій з веселки ясний промінь!
Царицею ти мушиш бути тут,
Хай над усім твоя панує воля!
Я сам — твій раб! (Обніма.) Ахмете! Гей,
сюди!
Ахмет(з-за дерева виходить)
Величний мій владико!.. До послуги!

Гірей
Оповісти всіх одалісок ти,
Що над усім владичиця тут пані,
Моя ханим, моє життя, мій дух:
Усі, й я сам, коритися їй мусим,
Її наказ для всіх вас "іраде"!
(Цілує.)
Ну, прощавай! Мене чекають справи...

Ахмет кланяється і одходить.

Як одженеш смутний од себе нуд
І серденьком зріднишся з нашим краєм,-
Від радості, від щастя я умру...
Я сам піду оружною рукою,
Куди твоє жадання поведе.
Маруся
О світе мій! Яка ж то я щаслива! (Обнімає.)
Гірей
Ховай тебе з дітками наш аллах!! (Виходить.)

ВИХІД IX

Маруся і потім Ахмет.
Маруся (після паузи)
Так, справді... нуд, журбу забути треба:
Я коренем в турецькій вже землі,
Кохання тут, і найлюбіша втіха,
І ласощі, розкоші, і пиха...
А там у млі за темно-синім морем,
За килимом степів... там вже нема
Ні батенька, ні неньки, ані брата,-

Там тільки люд коханий та церкви,
Та дорога, співоча, рідна мова,
Та... ох, нехай усе те буде сном
В моїй душі, розкішним сном, яскравим
І мрією моїх дівочих літ!
Так, так! Розвійсь ти маревом, минуле,-
Не вернешся... з теперішнім тра жить...
Час і пора туркенею ставати...
Прощай, прощай! (Замислюється.)
В цю хвилину оддалі стає чути хорову пісню, яка зближається й росте.
Хор (за коном)
Ой у полі два явори,
Третій зелененький,
Та занедужав при дорозі
Козак молоденький... і т. д.
Маруся, зачувши пісню, здригнула і мов остовпіла, а далі аж потяглась невидимою
силою за дорогими згуками, ридаючи і ламаючи руки.
Маруся (задихаючись, уривочно проміж куплетів)
Козачий спів?... З моїх країн святих?!
Ой, серце рве! Прокинулось все знову!
(За другим куплетом.)
Горить... пече... Україна моя
Озвалася сльозами... застогнала!
(Ламає руки, потім кидається, як ужалена.
За третім куплетом.)
Ай! Хто там, хто?... Мій мозок запалав...
Почувсь мені коханий, кривний голос...
Ой! Боже ж мій! (Натикається на Ахмета.)
Який співа то гурт?
Ахмет
Невольники...
Маруся (сплеснула руками)
Невольники?! У пана?!
В моїм садку?! В кайданах кривний люд?
І, може, там... Лукаве ошукання!!
Все кола йде... Веди мене до них!
Ахмет, поклонившись, руша, Маруся за ним.
Завіса хутко спада.

ДІЯ ТРЕТЯ

Берег моря. Кін перегороджено барканом. Зліва за ним видко садок паші. Просто за деревами видко надалі місто. Коло моря накидано дуже каміння; невольники його зносять сюди для якогось забудовання, що розпочате.

ВИХІД І

Сохрон Мальований, Степан, Охрім, Колій, Андрій Лобань, Іван Карпенко, запорожці. Невольники в кайданах сидять на каміннях, на піску, на розпочатій будівлі. Навдалі турецьких два вартових. Деякі перев'язують рани; другі видають шпички з тіла, дехто щось замиває, інший палить люльку і передає один одному затагтись, дехто щось їсть і ділиться. Степан лежить і стогне.

Андрій (по паузі зачина пісню)

Та не знав козак, не знав Сохрон,

Як славоньки зажити.

Гурт

Гей, зібрав військо, військо Запорозьке,

Та й пішов турків бити... і т. д.

Останній куплет може затагти і сам Сохрон, який осторонь сидить зажурений.

Сохрон. Спасибі вам: братці, що про мене пісню зложили; тільки вона докір мені, та ще й великий. По своїй справі, по дорогій... підбив вас до походу та й завів у неволю!

Андрій. Ну, то вже боже попущення, а бився ти, як і чортяки не б'ються удосвіта.

Іван. Ха-ха! Справді, голови бусурменські злітали, як качани! Просто аж сміх мене взяв: що обступила його сила ворожа, чисто як хмарою вкрила, а він маха та й маха шаблею, мов блискавкою навкруги грає... А голомозі, як снопи... то там геп, то там геп!.. Кричать "алла!", крутяться, та нічого не вдіють... Я задивився, залюбував, а мене якась тварюка і шелеснула по голові!..

Андрій. І не дістав би нашого отамана ятаганом жоден псявіра, коли б не накинув якийсь проклятий собака арканом.

Перший запорожець. Та й то поборсались...

Другий запорожець (сміється). Багато шкереберть стало...

Сохрон. А все ж таки затагли горлянку й зв'язали. Ех! Уже я й пальці двом одкусив був,— думка, що стусоне кинджалом... так ні! Живцем захотіли іроди взяти!

Перший запорожець. Звичайно, користь... чують, кляті, що дорога голова.

Іван. Та й добре зробили, бо то таки живий, а то був би мертвий.

Андрій. Живому й надія жива.

Охрім. А мертвому лежня та чудесний спокій: спи собі, скільки влізе... безпечно!

Іван. Добре спи, як чорти з душею мотузяться. Який же від сатани може бути спокій?

Охрім. До козачої душі він не підступиться.

Андрій. Овва!

Охрім. Не дуже й овва! Ми за святий хрест стоїмо і голови ложимо, так хрест карбіжем на душі й стоїть... От помкнеться куций її вхопити, та ба! Гляне на хрест, і хвіст під

себе...

Перший запорожець. От розказав, мов сам там був.

Другий запорожець. Звісно — характерник... чорти йому — свояки, признавайся!

Сміх спільний.

Охрім. Своياки не свояки, а у послушенстві; ти чорта не гудь.

Другий запорожець. Звісно: чи тютюном, чи горілкою часом наділить...

Іван. То-то я думаю, відкіля у його добрий тютюн? Ажто — родичі!

Сміються.

Сохрон. Ех, і люд же з вас, друзі мої, так такого катма на цілому світі: шибайголови, лицарі, рідні брати!

Андрій. Не дуже, поволі! На один бік перехвалиш.

Сохрон. Не перехвалю, брате, нема стільки сили у мові, щоб перехвалити! Та де ж, сидять у кайданах, працюють, як тури, без передиху, без одпочивку, гниють у тюрмі, їдять гірше за псів, поневіряються, терплять муки нелюдські — і не скаржаться, а жартують, і не клянуть призвідника, а ласкаво йому все вибачають... Ох, які ж ви, брати мої, щиросердні і який я винуватець!

Андрій. Гай-гай, пане отамане, друже наш, брате! Та зацурай оту пісню. Ні в чому ти не повинен... Нагнали ми холоду бузувірам, поплюндрували їх кубла: з Кафи [15] невольників слобонили чимало... Ну, наскочили на таку силу, що, мовляв, була в двадцятєро більше за нас: не диво, що вскочили і в лабети.

Іван. Зате нагулялись уволю!

Охрім. Та й неволя ще розчудесна: і полежати уночі можна, і під голови каміння дають, і на шпацір водять, не дають застоюватися силі козацій... Їй-богу, чудесно!.. От тільки не хвалю за звичай, що щодня чешуть шкіру... Ще за таволгу б я нічого, бо та тільки карбує й рубцює... вернешся додому, то ще краще дівчата упадатимуть, бо як помережаний; а от мені не до смаку шипшина та тернина, що позаганя тобі скрізь у тіло шпичок, а вони мулять... ну, й знов робота: сиди й виколупуй...

Другий запорожець. Ну, та й недогадлива ж голова! Та то ж для забавки, щоб не нудивсь, не скучав... Адже ж проказують, що

Козак душа правдивая

І журби не має —

Горілку п'є чи нужу б'є,

А все не гуляє!

Більшина. Правда, правда!

Степан. Ох, братці рідні, подайте води хоч краплину: пече... вогнем жерущим пече...

Хтось устав по воду.

Сохрон. Он яка добра неволя! Скільки вже лицарів перегнала вона на той світ...

Натішаться, назнущаються азіати, та як завважать, що починаємо вмирати, зараз перепродають, і в кожного гаспида лишаємо ми дорогі товариські трупи...

Охрім. Ну що ж, якби не прибирав до себе бог козаків, то їх розплодилося б на весь світ, і стали б вони буденною річчю, а то бог їх держить для землі обмаль, щоб козаком всяк дорожив.

Андрій. І покращає ними свій рай...

Дехто. Так, так!

Другі. Е, Андрій все зна, як гапником пристібне!

Іван. Що й казати,— знавець!

Сміх.

Степан (напився). Я, братці, винен! Через мене, клятого, всі муки... через мене, Іуду... Чує душа моя... збирається в далеку дорогу... Та коли б швидше рушати...

Сохрон (підходить, і другі). Та заспокойся, голубе: то ти охляв... Ще, може, одпустить.

Степан. Ні!.. Та то б і гаразд... тяжкий у мене на душі гріх... Здійміть, мої друзі, може, легше їй буде з тілом опроститися.

Сохрон. Та хто без гріха? Бог милосердий! А ти не надривай себе!

Степан. Перед тобою, товаришу, брате мій, найбільше я грішен... Я — Каїн, [16] гірше Каїна!..

Сохрон. Коли передо мною, то байдуже... Спочивай безпечно... От тобі слово козацьке, що все наперед дарую; так і богові скажи!..

Степан обніма його й задихається.

Охрім. От і гаразд, а то ми не попи, покути не накладаємо... Нас у решеті возити не прийдеться... От якби пані-матка була, ту б повозив.

Степан. Мати моя ріднесенька... через мене, проклятого, ніженьки свої старі б'є, очі виїдає слізьми... немошне тіло рве тернами, сиве волосся мочить дощами... Ой, чи й жива вона, моя ненька безталанна?

Сохрон. Не рви себе: божя ласка над нами!.. Пані-матуся наша жива; чує моє серце... що вона принесе нам рятунок.

Степан. Матінко моя! Пробач!.. Прости!!

Сохрон. От і я тим перед моїм товариством винен, що похопився сюди без підмоги... Загорілося серце, занялась душа... Ех, простіть мене!

Всі. Та годі тобі, пане отамане! Всі ми запалились, всіх взяла нетерплячка.

ВИХІД II

Ті ж і назорця турок.

Назорця. Гей, ви, джаври, до роботи! Вмить!

Козаки встають і починають каміння носити

Зараз мені, пси! Проворніш! Повивертались, як свині, ще й виють... От я вас повию! З шкур ремнів надеру! Повертайся, собако, повертайся! (Б'є то одного, то другого.)

Перший запорожець. Та не бий же, дурню, по руках і ногах, бо робити не будуть!

Дозорця з невольниками віддаляється за кін по каміння.

Сохрон (по паузі)

Світи сходив... Здоров'я, силу стратив,
Натерпівсь мук, і все те надарма:
Я не здолав довідатися навіть,
Куди мою голубку занесли,
Де гаспиди знущаються над нею?
Тут, кажуть, десь, а саме де — не знать!
Не відаю, а чи й жива, сердешна?
Напевне, ні!.. Козачая дочка,
Попівського, велебного ще роду,
Скоріш порве сама собі життя,
Аніж піде невірі на поталу...
Ох, як болить це серце по тобі,
Мов камінь той, лежить воно у грудях,
Мов сіркою горючою пече!
А! Хоч би знать! Хоч би зирнуть на зірку!
Коли ж нема її на світі сім,
То глянути хоч би катюзі в вічі
Й напитися тієї помсти всмак,
Тоді і смерть прийняв би за утіху...
А ранше — ні! О, де ж ти, зоре, де?
Хоч стогоном до мене озовися,
Хоч буйним цим ти звістку перекинь:
Защобечи хоч ластівкою стиха...
Нуджуся ж я... Ношу з собою скрізь
Тут пекло зле (показує на груди),
терплю нелюдські муки...
Коли ж кінець? О боже милий, згляньсь!

ВИХІД III

Назорця, Тетеря, Панас: а далі й невольники.

Назорця. А ти чого, собако, загулявся? Коли за тебе викупу не шлють, то роби, хоч здохай! Я з тебе, отамана, олію варить буду, джавра клятий!

Сохрон. Коли з других вариш, так з мене й овшем. А стою я тут, бо дожидаю каміння... вони носять і возять, а я кладу: так мене будівничий поставив...

Назорця. Будівничий! Я тебе поставлю! А це смердо чого валяється?

Сохрон. Не руш його, каваджа, — він слабий... може, умира...

Назорця. Заплатили гроші за падло! Гей, рушай, хоч натішусь до твого здеху...

Сохрон. Не руш його: я відроблю і за свій пай, і за нього!

Надходять невольники; той везе на тачці, той несе на плечах каміння; деякі вартові підганяють їх прутами.

Назорця (штовха ногою Степана). Вставай, собако!

Степан (натужується встати і знов пада). Не можу... Добий!

Сохрон (підходить). Не руш, невірне вухо... я за його відбуду!

Назорця. Ах ти, шайтанський послід! Так ти за нього відробиш? А спиною за його хто відбудеться? На всіх вас, собак, розложить його пай, чи що?

Дехто. Хоч і на всіх... а вмирушого бити не можна...

Назорця. Вас, гадин, питатись ще? Гей, всипать кожному по п'ять джутів добрих!

Сохрон. Чого всім? Мені всип, коли ласка... Я за Степана беру роботу і муку його візьму... а вони тут ні при чому!..

Назорця. Гарзд! В'яжіть його до стовпа!

Сохрон. Чого в'язать? Я й сам стану!

Всі (глухо, а далі грізніше). За що отамана? Не попу-стимо на знущання... жаловатись треба паші... Що се за гвалт?!

Назорця (б'є в долоні). Гей, спаги!

Наближається турецька піхота і стає з рушницями обік невольників.

Андрій. Ти не лякай нас спагами! Хоч і заковані в залізо, а свого отамана не дамо!

Іван. Перебий усіх, тоді й знущайся!

Назорця. Бийте його, пурбекою-батогом!

Вартові зам'ялись.

Степан (трохи підводиться). Мене катуй, прийму за милость... Скороти мої муки... а його не чіпай!.. Не чіпай! (Плазує.)

Назорця. Що ж ви мнетесь? Лупіть!!

Невольники (грізно). Не руш!!

Сохрон. На бога, братці! Ви накличете собі лихо... Хай на мені зірве злість!

Степан (трясе руками в кайданах). Не займай отамана, мого брата, який через мене... через Каїна терпить муки!.. Ой!!

Назорця. Оточіть їх, спаги!

Військо обступає, але невольники просуюються.

Ні з місця! Переколю всіх!

Всі. Коли, а отамана не дамо!

Назорця. Побачимо ж! Я сам його покарбіжу! (Ударив зненацька палицею по спині Сохрона, аж кров виступила.)

Степан. Ай! Шайтан клятий!! (Б'є його наручнями по голові, так що й чалма спала; але як слабий, то й сам упав.)

Назорця (б'є його кинджалом). Собака! Пес! Здихай!

Степан. Спасибі! (Хапається рукою за груди.)

Всі. Убив? Так смерть йому! (Кидаються.)

Сохрон. Не руш! (Піднімає руку.) Отамана наказ до послушенства!!

Всі (одступають). Наші голови!

Назорця мов не при собі, хитається і хапається за голову, його одводять назад, примочують голову водою і надівають чалму; пораються коло його, поки йде сцена матері з сином. Сохрон піддержує Степана, який ще живий. Спаги стоять непевно, нерішуче.

ВИХІД IV

Ті ж і Ганна.

Ганна (виходить в циганській одежі). Гей, пани вірні, владики, і вояки великі, і ви, невольники-каліки! Усім до послуги: чи погадати, чи що вилити, чи кому у слід нашептати... маю і приворот, і одворот, і заворот... і на кохання, і на ненависть... і на щастя, і на погибель... і кров напускати, і кров замовляти.

Степан (корчачись). Ой... голос... голос! Покличте... остатнє сконання... Боже! Прости!.. Прийми!..

Сохрон. Покличте... хоч кров би спинити.

Дехто. Циганко, сюди!.. Замов кров!..

Циганка підходить.

Іван. Тут сатана отой копирснув запоясником нашого козака-бранця.

Циганка (тривожно озираючись). Де? Кого?!

Іван. А он!

Циганка (хутко оглянувши, похитнулась та майже впала й припала до Степана). Сину мій! Порадо моя!!

Степан. Ой мамо!!

Заніміли.

Сохрон. Паніматка?! (Ловить і цілує їй руку.)

Андрій і Іван. Тихше! Щоб не догадались!

Охрім. Обступіть!

Деякі обступають.

Ганна (ридаючи здержано). Згорів... Убили!.. О, помсти ж, помсти! Дитино моя, сину єдиний!!

Степан. Їх рятуйте... а мені смерть — визволення від мук... Простіть мене... мамо! Прости, брате, і ви, мої товариші!.. Я гріх тяжкий ношу... покутував його... Я... я продав сестру мою Марусю.

Ганна (сплеснувши руками). Ти?! Ти?! (Одхитнулась.)

Сохрон. Мою заручену?.. Побратим? Друг!!

Всі ближчі. Ой гріх! Але велике й каяття!

Степан. Простіть! Я Каїн... душогубець... зрадник і віролом! Але я знесилився од муки... Поневірявся, смерті скрізь шукав... Не проклинайте мене, мамо, брате, друзі!! Ой тяжко з прокльонами душі йти до бога! Вже руша... Простіть, простіть! (Лама руки в конвульсіях.)

Ганна (хмуро). Бог милосердний... милосердніший за нас...

Сохрон. Так! Вороття нема... Прости йому, боже!

Ближчі. Пробач йому, господи, як пробачили ми...

Степан (без пам'яті). Браття, друзі... не поминайте лихом... Всіх... Боже!.. Мамо!

Благословіть: перед суд іду...

Ганна (зрушено). Сину мій! (Кладе руки.) Йди спокійно: молитиметься мати за твою грішну душу...

Сохрон. Брате мій! Нещасний брате!!

Степан (протяга руки). Де ви? Де? Не бачу!! (Умира.)

ВИХІД V

Ті ж і Леся.

Леся (прибіга і, пізнавши Степана, кидається з риданням).

Степане!! Ой!! (Зомліла.)

Ближчі коло трупа стали навколішки.

Назорця (оправившись). Що там за бунт? В тюрму всіх! До розправи!!

Спаги обступають, женуть невольників, які підбирають Степана. Циганка з зомлілою Лесею йде за ними. Кін минути чи дві порожній.

Чути за коном. Куди? Назад!!

Циганки голос. Пустіть, молю аллахом! То син мій!

Голоси. Жени її! Геть, джавро!! До шайтана!

Циганки голос. На бога! На пророка!

Голоси. Бий її джутом!!

ВИХІД VI

Ганна сама.

Ганна (вбіга)

Мене... мене... до сина не пустили?..

Знушаючись, від трупа одтягли...

О, будьте ж ви перекляті до смерті,

Щоб цілий вік ні ви, ні весь ваш рід

Не знали й дня щасливого, години...

Щоб муки всі, які у пеклі суть,

Невідступно вам душу мордували...

Щоб серце вам все струпом понялось,

Щоб в печінках засіли чорні жаби,

Щоб робаки точили скрізь нутро,

Щоб в мозоку звели гніздо гадюки,

Щоб очі вам повиїдала тля!..

О гаспиди, ненатлі бузувіри!

(Пауза.)

Одним одна на світі сирота!

Все дороге, все рідне під землею —

І муж, і син... дочка ж? Либонь, десть тут;

Але хто зна?.. Замучена, в неволі...

Відірвана навіки... все одно

Що й у землі... і знов одна на світі!

Без сподівань і без мети... Ні, годі!

Гартоване це серце не в сльозах,

Зостанеться йому утіха — помста...

І помстою я душу вдовольню!

Але ідуть... Ховайся в серці, горе,

Не проступай, для глуму, на виду!

(Одступа за камінь.)

ВИХІД VII

Ті ж і Маруся з Ахметом.

Маруся

Де ж, де ж вони?.. І берег ось... Немає

Нікого тут...

Ахмет

Але на місці сім

Щодня вони працюють, господине;

Он і кіоск новий розпочали...

Маруся

Нема ж, нема...

Ахмет

Може, погнали далі?..

Ганна (аж кинулась)

Ой, хто ж то, хто? Пройняв мене ножем...

Той голосок... Недобачають очі...

Маруся

Я чула гвалт і лемент...

Ахмет

Звикла річ,

Може, кого карали...

Маруся (сплескує руками)

О злочинство!

Яка страшна омана!.. Значить, тут

Така ж, як скрізь, дратівля мого люду?!

Невольництво? О зрада!.. Спала я
На подушках шовкових і не знала,
Що вся пиха і розкіш ся райська
Купована за кров і сльози бранців...
А може, ще між ними... Боже мій!
Учувсь мені знайомий, рідний голос...
Веди, веди!..

Ахмет (мнеться)

Але...

Маруся

Ти чув наказ?

Закон для вас — моя владична воля!..

Ганна (набік)

Вона, вона! Моя ясна зоря!

Моє дитя! Хитаюся з несили!

(Заніміла.)

Ахмет

Я їй корюсь, пашине... Але й сам

Не відаю, куди і як...

Маруся

Хоч в пекло!

Ахмет

Не вільно тут... Забороня коран...

По місту скрізь...

Маруся (уперто)

Веди, я потребую!

Ахмет

Тривайте! Вмить! (Забачивши Ганну.)

Он хтось стоїть в кутку.

Циганка? Так, її тра розпитати,

Куди зайшли...

Маруся

Поклич її сюди.

Ахмет

Агов! Сюди!.. Гей, циганихо, чуєш?

Тебе зове владичиця!..

Ганна (оправившись)

Ту ж мить.

Маруся (до себе)

З України циганка... (Ахмету.) Відступися!

Її сама я хочу розпитать.

Ахмет кланяється і відходить.

ВИХІД VIII

Маруся і Ганна.

Маруся

Ти чула? Так? Стояв тут гвалт і лемент...

З яких причин?

Ганна (стає в тіні і змінює голос)

Невольників навчав

Дозорця...

Маруся

Як? За віщо? Що вчинили?

Ганна

Прийшла йому охота, ну і квит!

Та й слід, щоб їм не вигоїлись спини...

Маруся

Напасники, кати!!

Ганна

Чи ж жаль тобі,

Яснішая пашине, того бидла?

Маруся

Не лай мені нещасний люд!

Ганна

Пробач,

То ж пси лихі...

Маруся

Циганко, дякуй бога,

Що ти, либонь, з України... не то б

Звеліла б я тебе провчити добре

За речі сі...

Ганна

Величніша ханим

Яснішого владика на схід-сонці,

А що тобі гяурський дикий край,-

Хіба його ти знаєш?

Маруся (нервово)

Знаю, знаю!!

Ганна

Мечетей там нема, а все церкви

З хрещатими дзвіницями... і віра

Не права там, а християнська...
Маруся (збентежено, набік)
Ой,
Що діється зі мною? Голос... голос...
(До циганки.)
Хто ти єси?
Ганна
Циганка із степів,
З-над Росі...
Маруся
Як? З-над Росі?.. Боже милий!
Ганна
Хіба і Рось ти знаєш?
Маруся
Знаю все.
І Богуслав...
Ганна (зближається)
Так, знати, пані звідтіть?..
І не забула й досі тих країв
За розкішшю, за бучною пихою,
За втіхами, за чадом...
Маруся
Зроду ні!
Хіба здола хто витруїти з серця
Питимий рід, красу родинних місць...
Але хто ти... на бога! Голос... голос!
Ізмалку він у серденьку бринів,
Під згуки ті воно жило і билось...
Циганка (зрушено)
Циганка...
Маруся (хутко підходить)
Ні! Не крийся, я молю,
Не одвертай прихильного обличчя,
Не муч мене!.. Я вся тремчу... Поглянь,
Моя душа щось прочува...
Ганна (не видержала, кидається і обнімає)
Марусю!
Маруся
Ой! Мамо!! (Припада з риданням.)
Заніміли.
Ганна (по паузі)

Так!.. Дитино!.. Моя кров!..

(Обніма.)

Ріднесенька, єдина!..

Маруся

Я стеряюсь...

(Істерично цілує і руки, і вид, ридаючи.)

Матусенько... Лебідочко моя!

Ой, як пече... як солодко... як любо!..

Це, певне, сон...

Ганна

Ні, це не сон — жива я!

Півсвіту я сходила, щоб дізнать,

Де донечка, моя остання втіха,

Щоб вишукать і визволить з рабинь...

Від туги я звелась на тінь, Марусю,

Від катувань постаріла вкінець...

Маруся

Ой ненечко!.. Моя порадо тиха!!

Як по тобі нудилась страшно я...

Як радісно... яке тепера щастя!

Не знаю пак, що й діється мені...

І плачу я й сміюся... Мати божа!

Ти зглянулась.

Ганна (пильно)

Чи панні пресвятій

Ти молишся, чи, може, вже пророку?

Маруся (змішалась)

Не вільно тут... Що ж проти сили?

Ганна (строго)

Ні!

Зламать закон, занехтувати віру

Мене б ніхто примусить не здолав!

Маруся

Душею я все та ж...

Ганна

Так утечімо

В Україну!

Маруся

Мамусю... а дітки?

Жоною я коханого...

Ганна

Ой доню,
Хоч пошануй... Мені б радніше чуть,
Що згинула від гвалту, а виходить —
Ти серденько по волі продала,
І зрадила і бога, і дружину...
Маруся (кидається в ноги)
Матусенько, простіть мені, простіть!
Погляньтеся ласкавим оком... доні
Не прокляніть! (Цілує ноги.)
Я винна... Серце враз...
Ганна
І ворога України покохала?
Маруся
Не ворог він!.. Він присягавсь мені
Довіку край мій рідний боронити,
Не брать в ясир... в гарем...
Ганна
Ха-ха-ха-ха!
Гаразд поклявсь... і поняла ти віри?
Маруся
Не кривдив він у слові...
Ганна
Як?! Та ти
Чи з чаду, чи сліпуєш нарочито?
Не кривдив? Ха!! Та він дурив тебе,
Як те дівча...
Маруся (сплеснула руками)
Ой мамо, мамо! Що ви?!
Ганна
Так, все дурив!.. І розум твій сп'янив
Розкошами: невольників тут сила —
Край палацу сидять вони в тюрмі.
Маруся (лама руки)
Не знала я... не відала... клянуся...
Ой лелечко!.. Ой ненечко... повір!
Яке страшне пробудження від сону...
Яка сама собі стаю гидка!
Сп'яніла я, чи... одібрав бог розум...
Чи кара то за втіху грішну... Ой,
Омана зла, нечуте ошукання!
Яка ж тепер безщасна я!! Ой, чом

Мене малу ти до схід сонця, мамо,
Не кинула в колодязь? Чом мене
Ти в пелюшках не задавила зразу?
Навіщо ти пустила на сей світ
Своє дитя,— на горе, на гризоту,
На поквил злий... на сльози навісні?!
Ой лелечко!.. Не можу ж я признати,
Щоб мій Гірей... щоб місяць мій ясний...
Мене душив...

Ганна

Піди в тюрму,— там гине
Від мук тяжких хрещений руський люд,
Краса бійців, лицарство наше славне,
Що віру й край боронить від сіпак,
Що і сюди забилося з завзяття,
Щоб визволить тебе від бусурман,
Вернуть у рід Марусю Богуславку...
Маруся (не при собі)

Ой лелечко (хитається), з-за мене стільки мук?

Я буду там... я попрошу Гірея —
Він випустить... То все надужива
Без відома... його дозир...

Ганна

Ти певна?

Борониш все ти ірода пашу?!
Так похопись... бо хоче він сьогодні,
Як бунтаря, Сохрона покарать,
На люту смерть віддять твою дружину...
Маруся

Сохрон мій тут?!. Дай руку, бо впаду...
Туман в очах... зомліло серце в грудях...
Не віддихну... я вся мов на ножах...
Сохрон мій тут?..

Ганна (піддержує)

За всіх приймає муки.

А мій Степан, твій рідний брат, умер...
На місці сім... сьогодні... під кинджалом
Довірного твого паші...

Маруся (несамовито)

Рятуй!

Рятуй мене од пекла, милий боже!

Я проклята... я грішниця тяжка...
Нема мені між людом рідним місця...
Віки минуть — мене клястиме люд,
Кісткам моїм не буде супокою!
З-за ласощів я віру продала,
З-за любовщів забула край свій любий,
З-за тих розкош потурчилась навів,
Учаділа... і п'яна не змогла я
Оборонить ні брата, ні орлів...
І брат умер... а той, з ким обручилась,
Вже у катів. О мамо, мамо вбий
(дає кинджал)
Свою дочку зрадливу!.. Тни у серце,
Щоб на ножі все крів'ю запеклось!..
Геть, пріч усе!!! (Зрива і кида оздоби.)
Запроданки оздоби,
Добуті ви за рідну руську кров...
О, як тепер ненавижду себе я,
Гидую як пашею і всіма
Невірами...
Ганна
О моя доню любя!
Маруся
Клянусь тобі цим небом пресвятим,
Клянусь судом, клянусь своїм покволом,
України покоєм я клянусь
І славою синів її завзятих,
Клянусь отцем, що визволю усіх.
Не допущу вже більше до знущання:
Я вимолю сльозами у паші...
А коли ні,— ключі у його вкраду,
Сп'яню, присплю... заріжу, задушу...
А воленьку братам моїм добуду
І помстою за муки заплачу!
Ганна
Дитя моє! Морозом битий квіте!
Прокинулась в тобі отецька кров...
Ти знов моя... знов наша...
Маруся
Україна
Не прийме вже... такої...

Ганна
Прийме, вір!
І все простить, як я тобі прощаю...
До помсти ж!!
Маруся
Так! До помсти!!
Ганна
І в наш край.
Завіса.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Направо від глядачів — ганок розкішного будинку, із слупами, широким рундуком, мармуровими сходами, за ним здіймається шпилем мінарет з кружганком. Ліворуч на другім плані — тюрма, мури, брама... Просто — море, затока; навдалі, на другім боці затоки, видно город, мінарети, мечеті... Вечір, а далі ніч.

ВИХІД І

Ганна і вартовий.
Ганна
Нема її... (Озирається.) Чи вдача, чи невдача?
Душа в мене холоне... Час іде,
Її ж нема...
(Потім, глянувши надкола і до вартового.)
Гей, правовірний брате,
Куди це всі збираються?
Вартовий
В мечеть.
Ганна
В яку ж?
Вартовий
В ген ту, що мріється по той бік.
Ганна
І надовго?
Вартовий
На цілу ніч...
Ганна
А ми
Зостанемось самісінькі?
Вартовий

На вежах
По одному з вартових...
Ганна
Двоє всіх?
Ой лишенько!.. Ясний паша зволяє,
Щоб пробула я ніч з його ханим,-
То я боюсь...
Вартовий
Чого? Безпечно, пані...
Через ланцюг ніхто не пропливе,
А тут свої...
Ганна
Та чи його ж замкнуто?
Вартовий
Напевно.
Ганна
Я б хотіла позирнуть...
Ти проведеш?
Вартовий
Не можна...
Ганна
Маєш ліру...
Вартовий
Хай пані жде, як вирушать усі...
Ганна
Гаразд, гаразд! (Набік.) Не вернешся ти звідтіль!
(Виходить.)
Хвилини йдуть, я жду, мов на ножах...
І слухний час вже близько, тільки й можна
В цю мить звільнить невольників; її ж
Нема й нема!.. Може, призналась кату
І справу тим зламала? Або й те,
Що постеріг і він її заміри
Та й забира з собою... Ох, біда!
(Знов визира, загляда на рундук і в двері; завваживши, що вартовий пішов обходом круг
вежі, надходить крадь-кома до залізних дверей і тихо стука.)
Голос Сохрона
Хто там?
Ганна
Це я, я — матір з Богуслава.
Сохрон

Матусенько!

Ганна

Що, кари не було?

Сохрон

Відложено через велике свято...

Ганна

Молітеся! Чи знаєте пак ви,

Який у нас сьогодні день великий?

Сохрон

Де ж знати нам! Ми погубили й дні...

Ганна

Сьогодні там, в Україні, великдень:

Христос воскрес!

Сохрон

Воістину воскрес!

Голоси

Воістину!

Сохрон

Ой мамо дорога!

Що ти мені і всім нам пригадала!

Сльозами нас умила... Тяжкий скрут!

За морем там, в коханій Україні,

І дзвін гуде, і церква сяє вся,

А тут... мури, залізо... темна ніч.

Ганна

Надія є у бога... незабаром,

Може, і вас Всевишній воскресить,

Як воскресив свого святого сина...

Молітеся й чувайте! Але йдуть... (Відходить.)

ВИХІД II

Ті ж і Маруся.

Маруся

Добула ось паші мого ключі —

І від скарбниць, і від тюрми, й від брами,

Що море це й причали замика...

В оцій руці — добро його, і влада,

І супокій, і саме життя...

Я ласкою, цілунком, пригортанням

Добула їх... і, мов Іуда той,

Передаю на згубу мого квіта...
Як боляче! Що він мені вчинив?
Кохав, жалів, всім потурав бажанням,
З мене очей не зводив, вітерцю
Не дозволяв в моє обличчя віять,-
І я за те його ще предаю...
Що ж скоїв він? Забула... (Пауза.)
А! Згадала,-
Невольників почав держати знов
Наперекір моїм бажанням... правда.
А може, то без відома його?
Либонь, що ні!.. Ой, тяжко зневірятись
Тому, кому це серце віри йме;
Але проте... кров, рідна кров волає
Поквитовать неправду вікову...
Так мусить бути, нема другого шляху...
Невольники замучені на смерть,
Вони несли з-за мене катування —
Повинна я забуть себе для них...
Повинна я з грудей це серце вирвать,
Все витруїть... А далі, далі що?
Заставити умерле знову битись?
На камені садить нові квітки?
Ой, зроду ні! Се неможливе чудо!..
Ганна (підходить)
Марусенько... чи вдача?
Маруся
Ось ключі...
Ганна (бере)
Хвала тобі, наш милосердний боже!..
А я уже боялась і спитать,
Як вгледіла, що ти смутна, журлива...
Маруся
То так собі...
Ганна
Звичайно, скритий страх...
Тривога теж... за близьке, світле щастя...
Бік радості часами плине сум...
Маруся мовчить.
Ти не вважай... А що ж, готова?
Маруся (не зовсім розуміючи)

Я б то?

Ганна

Еге ж, чи все взяла? Або й то,— кинь

Здобутее тут гвалтом сороміцьким...

А байдаки й галери де?

Маруся

Ген-ген

За ланцюгом, в затоці... Всі ключі там...

Ганна

Так до тюрми!

Маруся (збентежено)

Тривайте, ще ж паша

Не виїхав з своїм надвірним військом.

Як вирушать...

Ганна

Коли ж то, ой, коли?

Там нудяться...

Муедзин (на мінареті)

Алейкум ель, Рамзане!

Маруся

Вже муедзин завів...

Другий муедзин

Ля ілляга

Іля аллах у Магомет рассул!

Ганна

О,

І тут, і там...

Маруся

За мить одну усі

Вже вирушать на той бік.

Ганна

Треба зараз

Поглянути, де замкнуто ланцюг?

(Заходить.)

Маруся

Я вся тремчу, думок зібрать не можу...

Щось давить тут і стукотить в виски:

Прощатися... Стрічатися... Ой скрута!

Муедзин

Ля іль аллах у Магомет рассул!!

ВИХІД ІІІ

Маруся і Гірей.

Мінарети осяюються: один, другий, третій; муедзини перекликаються. Спаги в глибині сцени шикуються. Виводять пишного коня Гірею.

Сам він виходить з палацу.

Гірей (до війська)

До лав!

Офіцер

До лав!

Військо шикується.

Гірей

Батавою!

Офіцер

Батава!

Гірей

В Алі в мечеть ходою! Гей, рушай!

Військо вирушає, Гірей підходить до Марусі.

Не хочеш ти в мечеть? Сьогодні ж свято...

Маруся

Не можу я покинуть... щось дітки

Мовби слабі... чи пристріт то, чи зуби...

Гірей

Так залишайся, ховай вас всіх аллах!

Без тебе так мені нудливо їхать,

Що й свято це не в свято... Цілу ніч

Далеко бути... без квітки, без перлини,

Без радості, без втіхи всіх утіх.

Маруся

Що ж станеться?

Гірей

За спокій я безпечен,-

І ящірка не прошмигне сюди...

А все ж добу ти будеш в самотині.

Маруся

Доба не вік...

Гірей

Для мене — довгий вік...

Маруся

То негаразд... Людина — на хвилину;
Життя у нас, як павутина,— вмиє
Його порвать здолає подих вітру...
Гірей (збентежено бере її за руку)
Яку сумну розмову завела....
У мене й так журба чогось на серці,-
Чи пречуття, чи за тобою нуд?
А ти іще про смерть. Хвилини навіть
Не проживу без тебе... Не здригне
Оця рука порвать життя нікчемне,
Коли б мене хотів скарать аллах...
Маруся (зрушено)
О любий мій, час гоїть наші рани.
Гірей
Марусю?! Ти так думаєш?..
Маруся
Усі
Говорять так...
Гірей
Та не усі так чують...
З тобою я душею зливсь навік:
Порвеш одну — порветься й друга разом.
Маруся
А там... на тім (показує на небо)
чи будуть вкупі знов?
Гірей
Аллах злуча коханців на тім світі...
Маруся
Там нас ніхто не може розлучить...
Гірей (цілує)
Ніхто й ніщо!
Маруся (гірко)
От тільки прикро й смутно,
Коли в житті ламаються слова
І запада їдке зневір'я в душу,-
Так боляче!..
Гірей (збентежено набік)
Невже вона все зна?
(До неї чуло.)
Не вільні ми, моя голубко тиха,
В окружнім злі; не переробиш всіх...

Не зміниш враз звичаїв, обичаїв...

Без відома дозорець гне своє...

Маруся

Я певна... Так! Тобі я хочу вірить,

Ти щирий...

Гірей

Вір! Язик мій лжі не зна,

І серце се тільки тобою б'ється.

Маруся

О любий мій, коханий, золотий!

Як я тебе люблю!

Гірей

Моя богине!..

Маруся

Візьми, молю, від мене клятьбу злу,

Пекельную, страшенну, невблаганну,-

Що нізащо, ні для яких потреб,

Ні для яких волянь чи обов'язків...

Що ні для сліз, ні для прокльонів... Ні...

Ні для всього святого... а тебе я

Не кину тут, не зраджу...

Гірей

Що ти, що?

Нетямишся... стурбована... в тривозі...

Ти щось таїш?..

Маруся

Нічого не таю

Й не відаю нічого, присяйбогу...

Щоб не простив мені гріхів благий,

Щоб проклята була я на тім світі,

Щоб пресвята, пречиста...

Гірей

Схаменись!

Маруся

Щоб діточок я любих...

Гірей

Годі, годі!

Тебе, либонь, збентежив сон страшний

Чи око зле; я помолюсь пророку,

А ти вблагай своїх святих: господь

Для всіх один. Ну, заливайся щаслива!

(Обніма.)

Маруся

Прощай, прощай! (Кидається нервово.)

Стій, ще на мить одну!

Дай глянути в твої хороші очі...

Ясні, ясні... я вірю їм!.. Нема

Лукавства в них...

Гірей

Найпаче проти тебе.

Маруся

Мій соколе! (Обніма.)

Гірей

Ну, поцілуй діток

І залишайся щаслива! (До конюхів.)

Гей, Арапа!

Підводять йому коня. Він сіда і робить рукою прощальний знак.

Маруся (знов кидається, хапа за стремена)

Стій, постривай! Погляну ще хоч раз,

Щоб на весь час в душі відбилися риси

Прекрасного та любого лиця...

Гірей

Марусенько! Та що з тобою, пробі?

Лякаєш ти... Чи часом не слаба?

Чи чується тобі нависле лихо?

Маруся

Ні-ні! Не те...

Гірей

Так заспокойсь!

Маруся

Ще раз

Дай обніму!

Паша цілує.

Ну, а тепер доволі!

Хай криє бог тебе від всяких бід!

Паша поїхав.

Прощай навік, мій соколе, мій раю!

Марусі вже тобі не пригортать

І не почуть навік її воркоти...

Ох, занімій же, серце! Чую я,

Що вже тобі не довго тріпотатись,-

Натішилось — ну радості й кінець:

Вона й зліта до нас тільки на хвилю...
Ох, а проте... як тут пече! Вогнем
Проймає скрізь... непереможна мука...
А! Мати он... Вже близиться кінець!!

ВИХІД IV

Маруся і Ганна.

Ганна

Приспала я вартового і з гака
Зняла ланцюг, і він шубовснув в море...
Тепер скоріш, не тратьмо ми часу...
Де від тюрми тут ключ?

Маруся (показує)

Ось, осьде він.

Ви одімкніть... а я мерщій з збройниці
Мушкети їм і зброю принесу...

Ганна

Гаразд! Хапайсь, моя єдина доню,
Українко найщирша... О, за це
Твоє ім'я не вмере у ріднім краї.
А буде вік честитись у піснях!
(Пішла до тюрми.)

ВИХІД V

Маруся сама.

Маруся (по паузі)

Для неї, так,— для України-неньки
Офірувать повинна серце я.
До матері любов є найсвятіша,
Всі почуття схилатись мусять їй...
Повинні... ах! А часом сей повин
Такий тяжкий... від смерті навіть тяжчий.
Сім'я і рід... отчизна, любий край,
Хрещений люд — все кривне... але діти?
До них любов од бога — теж свята:
Як матері зректись гріх пекельний,
Так і дітей... О боже всеблагий!
Настав мене і виведи із нетрів
На шлях правий... я в немощі слаба...

Від мук тяжких зомліла серцем кволим...
Ах, що чинить? Отчизна, рідний край —
Для тебе все... Нема чого вагатись!
(Хутко виходить.)

ВИХІД VI

Ганна, Сохрон, Андрій, Іван, Охрім і другі невольники.

Ганна одмика двері в тюрмі.

Ганна

Христос воскрес! Ви вільні, мої діти,

Хапайтеся: Україна вас жде!

Сохрон (виходячи)

О господи, яка неждана радість!

Тебе, тебе прислав воскреслий бог!

Всі (цілують Ганні руку)

Заступнице, рятовнице ти наша!

Хай радості воскреснуть знов тобі!

Андрій

Як нас тепер із мертвих воскресила.

Іван

Не стямлюсь я!

Сохрон

Се чудо із чудес!

Ганна

Вчинила все Маруся Богуславка,

Дочка моя, а вам усім сестра:

Ключі вона украла у Гірея

Від кайданів і від тюрми... Вона,

Як і була, є щира українка

(Передає ключі.)

Сохрон

Зоря моя! Мій сонця-правди світ!

І воля знов, і неомірне щастя!

Нежданий рай! Стеряюсь я!!

Андрій

Тривай!

Від втіхи? Ні!

Охрім

Марусі Богуславці

Хвала!

Іван

Хвала!

Усі

Хвала і слава ввік!

Невольники хапливо починають одмикать кайдани; деякі терпугом перепилують, а дехто каменем розбива.

Андрій (дивиться на ноги)

Чи ба які, аж сині від заліза!..

Іван

Не встою, ні! (Пробує ходять.)

Охрім

Незручно, бра, ходять!

Перший запорожець

Мов не свої...

Андрій

А й справді...

Другий запорожець

Дибки, дибки!

Сохран

То звикли так до кайданів...

Охрім

Не диво,

Звикають же панни всі до наручень...

Другий запорожець

Чи до перснів... воно таки й краса!

Іван

Та що й казать — велике діло звичка!

Андрій

До голоду, наприклад...

Охрім

Чи й до лоз!

Перший запорожець

Тобі того ще закортить і дома!

Охрім

А що ж, коли за возом бігти звук,

То побіжиш і за санками...

Всі (сміються, тупають ногами)

Правда!

Сохран

Помолимся творцеві щиро ми,

Що зглянувся на наше бідування

І визволив нас з кайданів тяжких...
Всі (стають навколішки, співають чи промовляють)
Тобі, Христе, що встав живим із гроба
І смертю що смерть поправ,— хвала!
Учуй, благий, молитву нашу щиру
І ласкою додому нас керуй!! (Встають.)

ВИХІД VII

Ті ж і Маруся з Лесею. Виносять всяку зброю.

Маруся

Ось зброя вам, брати мої і друзі!

Беріть її, кому що по руці,-

Од ворога й на ворога, вет за вет!

Всі

Хвала тобі і слава, сестро люба!

(Кидаються і розбирають зброю.)

Леся

Усіх локшіть... гадюк і гаденят!

Все місто вам до плюндрування!!

Ганна

Леся!

Красо моя безщасна! (Обніма.)

Леся

Мамо, я

Для помсти-но зосталась жить на світі!

Ганна обніма Леся і потіша.

Невольники розбирають зброю, пробують, чи зручна. Маруся стоїть осторонь і не підійма очей мов присуджена смерті.

Сохрон (підходить до неї нерішуче)

Марусенько! Мое подружжя любе,

Мій тихий рай... невже не пізнаєш?

Маруся (злякано)

Сохрон мій?! Ай!!

Сохрон

Бач, як змінило горе...

Калікою став, старцем.

Маруся (сплеснула руками)

Боже мій!

Ганна щось тихо говорить Лесі; та біжить до мінарета, витягає з схову кілька факелів,

передає Ганні і декому; запалює свій, збігає на мінарет і махає факелом, радісно показує, що запорожці вже тут. Далі збігає і з юрбою кидається в палац, а Ганна в тюрму.

Сохрон

Пізнати мене не можна, але серце

У мене те ж, як і було колись,

Та ж і душа незмінна, незрадлива...

Тебе, зорю, кохаю тільки більш,-

Розлукою кохання наболіло...

Маруся (до себе)

Не стямлюсь я... холодне в жилах кров

І на вустах німіє слово...

Сохрон (підходить)

Рибко!

Ти вся тремтиш, немов морозить страх...

Зі мною ти не привіталась навіть?

Маруся

Негадане... спіткання... подив... жаль...

Все зрушило...

Сохрон

І тільки подив?!

Маруся

Друже,

Я рада страх, що ти живий zostавсь

На славонок... Україні бідній щастя...

Через кін прокрадається кілька козаків то сюди, то туди, з факелами, ножами, а далі стає тихо, і Маруся з Сохроном самі.

Сохрон

Україні!

Маруся

Україні і мені...

Бо я тебе, як лицаря, як брата...

Я рада... (Протяга руки.)

Сохрон (бере її)

Ох, не радуються так...

Нам бог велів і інак привітатись;

Стояли ми на рушнику святім,

Пред господом в коханні присягались...

І злучені святим кільцем навік...

Ось перстень той, зав'язаний в сорочку,-

Як святощі його ховаю я.
З клейнодом цим до смерті не розстанусь...
А де ж то твій?
Маруся
Пограбили моє...
Це все чуже... як у рабині...
Сохран (рвонув себе за чуприну)
Доле,
Яка ж ти зла! У пеклі був мій рай...
Але душа твоя зосталась вільна,-
Скалічити ніхто її не зміг...
І серденько все ж наше, рідне...
Маруся
Друже!
Душа все та ж, а серце — мертвий струп:
Від мук страшних зотліла я...
Сохран
Голубко!
Мине біда — і оживеш...
Маруся
Ой ні!
Не оживать вже мертвому до суду...
Сохране мій, не та вже я, не та!
Убита вже Маруся Богуславка.
А це стоїть потвора...
Сохран
Не вражай!
Для мене ти та ж сама, як і перше,
Ще більш, либонь, тебе кохаю я,
Моя красо, мій квіте!
Маруся (лама руки)
Боже милий!
Поглянь, пожальсь!! Для чого, брате мій,
Не викинув ти з серця тії бранки,
Що згинула в Туреччині? Нащо
Ти в пам'яті держав мене аж досі?
Час гоїть вже всі врази і стира
Всі спогади, всі почування наші...
Сохран
Марусенько!!
Маруся

Ох, клята, клята я!

Не можу вже я серцем відізватись —

Нема його!.. Забудь мене, забудь!!

Не можу я твоєю, друже, бути...

Не можу, вір... не стою я тебе...

Ганеба брять таку собі в подружжя:

Я у паші рабинею була:

Коханкою...

Сохран

О ірод! Звір неситий!!

Не треба, цить!.. То був нелюдський гвалт...

Про його я не хочу й знати: крив'ю

Ворожою я змию ту ганьбу...

Але тебе... ти не повинна в тому...

Такая ж ти, як і була...

Маруся

Ой, ні!

Я від паші двох діток маю...

Сохран

Пекло!

Ай, як пече! П'ять літ скорбот страшних

І катувань немилосердних, лютих —

І все те зніс... Для чого, боже мій?

Щоб скуштувать іще такої муки,

Якої, вір, і в пеклі не бува!!

Маруся

Покинь мене, забудь і залиши...

Сохран

Що бог з'єднав, того не роз'єднати...

Маруся

Ой горенько! Нащо тобі така?

Візьми другу, хорошу, чесну дівку,-

В Україні багато є квіток,

І кожна з них вважатиме за щастя...

Сохран

Не треба їх! Це серце навісне

Не міниться; кого вже покохало,

То й до труни кохатиме... Хоч бий,

Хоч рви його на шмаття, хоч залізом

Пройми наскрізь, хоч вугіллям печи,-

До другої воно не затріпоче...

Не зміниться, як гадина...
Маруся (гірко)
Як я?!
За те, що я дітей своїх кохаю,
Що в пелюшках не задавила їх?!
Сохран
Пробач мені, прости за прикре слово:
У печінках то запеклася кров
І мукою страшенною озвалася...
Пробач, погляньсь... покинь отих щенят —
То гвалту слід... Що ж проти сили вдієш?
Ти горлиця, яка була й колись,
Ти, як кришталь, і чиста, і прозора,
За перший сніг біліша серцем ти...
Клянусь тобі, я розмечу сей мозок,
Коли він що хоч потай спогада,
Шість зойшлих літ минули геть без сліду,-
Їх не було... їх з пам'яті зітру...
Учора ми з тобою обручилися...
Учора, вір... Малжонка ти моя!..
Покинь... турчат, і все минуле згине!..
Маруся
Дітей своїх? Свою б то душу й кров?
Та швидше я з грудей це серце вирву!
Ти правиш те, на що не піде й звір.
Не відаєш, що матір чує в дітях?
В них все життя, всі думи, всі гадки,
Всі матерні найкращі поривання,
Утіхи всі, і радощі земні,
І пам'ятка перебутого щастя...
Сохран (хапа її за руку)
Так щастя? А?! Зазнала, значить, втіх?
Учаділа від пестощів... з коханцем?
Мене ж... ха-ха!.. забула? Продала
І честь свою, і гонор мій, і бога,
І всі клятьби невірі з-за розкош?
Змія! Убить!! (Добува запоясника.)
Маруся (розпахує одіж)
Пройми це серце наскрізь,
Нехай воно залякне у крові!
О, буде то мені рятунок в скруті!

Сохран (кида ніж)
Кінець всьому! Тут пустка! (На перса.)
Маруся (по паузі)
О, прости!
Бог попустив, чи сатана піднадив...
Я не змогла перебороть жаги,
Яка мене зненацька охопила;
Чи чарами це серце понялось,
Чи хто надав мені отрути-зілля,
Чи нашептав... не відаю... а вмить
Вогнем занявся мій мозок... кров збуяла!
Любила перш як друга я тебе,
Як лицаря, як брата... а кохання
Іще тоді не відала цілком;
Але воно озвалось самовладно
І всю мене спалило нанівець!
Сохран
І ти забудь невіри не здолаєш?
(Важко дише.)
Дітей... турчат покинуть...
Маруся (сплеснула руками)
Боже, ні!
Над силу то, над силу!
Сохран
А! Так годі ж!
(Добуває шаблю.)
Поквитовать з ним горе!
Маруся
(кинувшись, уздріла, що палац горить; хапає Сохрана за руку)
Ай! Рятуй!!
Горить палац... із вікон дим і племінь!
Ой, діти там! (Біжить.) На бога! Пробі!
(Кидається в двері; але вони затасовані і горять; пробує марно влізти в вікно.)
Сохран
(спочатку остовпів, але зараз до Марусі)
Стій!
Погинеш враз!.. Я вирятую діти...
Іще тобі встанне послужу
Своїм життям огидлим!

ВИХІД VIII

Ті ж і Ганна.
Ганна (перебігає кін)
Помсти! Помсти!
Сохрон
Гей, матінко! Марусю стережіть,
(Держачи Марусю.)
Не випустіть, бо кинеться у племінь...
А я мерщій... (Вскакує в двері, що горять.)
Маруся (пручається)
Пустіть!.. Ой нене... там
В вогні... в диму... мої кохані діти...
Моє життя!.. Кричать... мене зовуть...
Ганна (держить)
І ти для них... для тих байстрят на згубу
Дружину ще послала? О звіря!
Зламала все, збруднила честь жіночу...
І зрадила дружину, віру, край...
Маруся
Ой леле, ні! Україну люблю я...
Але ж і їх, моїх діток, люблю...
Не можу їх покинуть! Мамо, мамо!
Ти ж відаєш любов оту й сама!
Ганна
Покинь їх тут...
Маруся (рветься)
Пустіть! Пустіть на бога!
Ганна
Не вирвешся!.. (Удержує.)

ВИХІД IX

Ті ж і Леся з невольниками.
Леся (вибіга з факелом)
До помсти, гей! Плюндруйте! Місто — ваше!
Ганна (до них)
За сором, глум, замучений наш край!
Щоб тямились!!
Леся
За мною, браття милі!
Всі з гиком забігають. Чути за коном гвалт, лемент; тюрма, мечеті горять. Жарке зарево обіймає весь кін.

ВИХІД Х

Ганна, Маруся, а потім Сохрон. У палаці щось рухнуло. Полум'я язиками вибухає з вікон. Почувся крик.

Маруся (божевільно)

Пустіть!.. Горять... і я до них.

Ганна (не пуска)

Ні, ні!

Маруся (б'ється)

Пожальтеся!.. Вже кучері шовкові

Поняв вогонь... До мене рученьки

Там в лементі нещасні простягають.

(Рветься.)

Ой, пробі, ой!! (Грізно.) Не мати ви!!!

(Виривається.)

Ганна (зрушена, кидається)

Ні, стій,

Моє дитя! Я, я піду... я — мати!!

Сохрон (показується з дітьми на руках у дверях)

Живі дітки!.. Візьми їх! (Ставить.)

Маруся (кидається навколішки, обніма ноги Сохрону).

Діти тремтять.

Боже мій!

(Припада до дітей.)

Лемент і гвалт мов віддаляються.

Ти... ти? Мені? Що зрадила?.. Не можу...

Розірветься вже серце... О, мої

Любесенькі, милесенькі... хороші!

(Обніма, пригорта.)

Ганна

Невже й тепер за вчинок сей святий

Не кинеш їх?

Маруся

Ой леле! Мамо! Друже!

Вони зрослись з цим серцем навісним...

Для матері всі діти рівні, любі...

Я гріх тяжкий терпіла задля них,

Під серцем їх носила... Муку, сором...

Все винесла — за усміх дорогий:

В їх очах — рай, в їх голосках — музика,

В орлятах цих — всі радощі мої!

О зірочки, о мої ясні квіти,
Як вас люблю!
Ганна
Так ти лишишся тут?
І лицаря-дружину зацураєш,
Та ще яку дружину?!
Маруся
Боже, ні!
Моє життя... і серце недобите...
І вся душа його — за них, за них!
Сохрон
Марусенько! Чи ж переможеш муки?
Безвинна ти... То доля навісна
Оповіла в таке нас горе...
Маруся (простяга руки)
Друже!
Сохрон (палко)
Не можу я і вірити у той рай...
Ох, а коли б... усе, усе забуду...
Їх полюблю... себе переборю...
(Рішуче.)
Бери дітей!
Маруся (кидається)
Мій любий!
Ганна (зупиня строго)
Зглянься, доню!
Навіщо нам сей поквил, глум і гріх?
Невже йому (на Сохрона) віддячиш так жорстоко?
Кохає ж він... Образа в них...
Маруся (стеряно)
Ох, так!
А я... Ой, що ж?.. Я все зроблю... я мушу...
Ганна
Та й їм, діткам, тут краще, у паші.
Сохрон
Хай візьме їх... Хай українці будуть
І вороги напасникам!
Маруся (бореться з собою)
Ой, ні!..
Не слід... вони... Ох, мати правду кажуть...
Так, я сама... Ой діточки мої! (Обнімає.)

Прощайте! Я... (припада) вас більше не побачу!
(Пригорта. Встає, хитається.)
Тепер — твоя! (Мліючи, трохи не впала.)
Сохрон (підхоплює, держить)
Моя! Моя! Моя!!

ВИХІД ХІ

Невольники.
Андрій
Все скрізь пала, добро вже на байдарах.
Сохрон
На байдаки! Додому!!
Леся
Слава всім!
Усі вирушають до моря.
Ганна (Марусі)
Ну, поспішай!
Сохрон
Вона слаба, зомліла...
Я на руках... (Хоче взять.)
Маруся (прочумалась, жахнулась)
Ой, пробі! Дайте раз...
Хоч раз один... останній... приголубить
Моїх діток! (Кидається до них.)
Мої, мої! (Пригорта.)
Діти (ввесь час тремтіли перелякані)
Ой мамо!
Не кидай нас!
Маруся (не при собі)
Хай вас господь...
Ганна (одрива її від дітей)
Хапайсь!
Голос Охріма
Отамане, хутчій, бо чути голос:
Гірей-паша, либонь, то поспіша!
Маруся
Ой, діти... він!
Її майже тягнуть.
Сохрон (одгукує)
Рушайте всі! Я зараз!

Я понесу її мерщій!
Маруся (виривається)
Ні, ні!
Нема снаги... немає в мене сили!
Розшарпані — і серце, і життя!
Не можу дати тобі я щастя, втіхи:
Тут діточки... тут батько любий їх...
Там мати, люд, дружина, край коханий.
Яка ж мені порада, друже мій!
Одна нудьга, один прокльон і горе!
(Тне себе кинджалом.)
Сохран
Марусю! (До неї, піддержує.)
Ганна
Ай!
Маруся (вмираючи)
Не прокляніть мене!..
І їх... і їх!.. (Витягається.)
Сохран (кладе її; сам стоїть каменем).
Умерла! Боже!
Ганна (припада з риданням)
Доню!
Дитя моє! Моя нещасна кров!
Пауза.
Чути, як одчалюють чайки. Тихий покрик: "На весла! Разом! Наляж!!" Полум'я
розжеврює. Мінарети займаються.
Сохран (падає перед трупом на коліна)
Прости мене!.. Я теж твоїм був катом...
Не перемігсь... і квітоньку скосив...
Не проклинай! (З сльозами.)
Яка бліда, хороша...
Мольба її застигла на виду,
А рученьки безвладні... (Рішуче.) Мамо, мамо!
Беріть дітей: душа її у них...
А я — цей скарб... (Підніма труп.)

Ганна пригорта дітей.

О мій підбитий квіте!
Клянусь ховати твій заповіт повік,
Твоїх дітей любить, як найрідніших,

Україні й їм — віддати все життя!!

Палац і тюрма валяться в огні. Навдалі розлягається гук гармат.

Завіса хутко спада.

1896 р.

Драма створена на основі народної думи "Маруся Богуславка" з використанням мотивів, образів народних пісень — про брата, що продав сестру в неволю; про матір, яка шукає дочку-бранку.

[1] — Гірей — один з представників Гіреїв династії татарських ханів у Криму (1427 — 1783). Очолювала постійні грабіжницькі напади на українські, російські й польські землі. На початку XVII ст. допомагали шляхетській Польщі.

[2] — ...на границі Буджацького степу...— Буджацький степ — історична область, що охоплювала приморську частину Бессарабії. Ці землі в XVI ст. захопила Туреччина у своє безпосереднє володіння. Тут кочувала одна з ногайських орд — Буджацька орда, яка перебувала у васальній залежності від Кримського ханства й Туреччини. Проти грабіжницьких нападів на Україну Буджацької орди, що кочувала між гирлами Дністра і Дунаю, в XV — XVIII ст. вели боротьбу українські козаки.

[3] — Козак Мамай — традиційна назва багатьох українських народних картин, відомих у численних варіантах. Обов'язковим персонажем таких картин був козак.

[4] — ...квітка з Ай-Петрі — Ай-Петрі — одна з вершин Головного пасма Кримських гір, південний схил якого утворює смугу Південного берега Криму.

[5] — Маю діти... чесні, як у Лота... — Лот — біблейський персонаж, що нібито жив у Содомі, приреченому богами на знищення за гріховність його жителів. Тільки Лота з дружиною та дочками ангели вивели з міста. Дружина Лота по дорозі загинула за непокору волі богів. Лот з дочками оселився в печері. Його дочки, вважаючи, що тільки вони з людей залишились живими, ради продовження людського роду вступили з батьком в кровозмісний зв'язок.

[6] — Ювенал (бл. 60 — бл.127) — римський поет.

[7] — Перун — у східнослов'янській міфології бог дощу, блискавки та грому.

[8] — Запорізька Січ, Запорозька Січ — суспільно-політична та військово-адміністративна організація українського козацтва, що склалася в першій половині XVI ст. за Дніпровськими порогами. Виникнення Запорізької Січі було зумовлено

посиленням феодально-кріпосницького гніту на Україні. Запорізьке козацтво вело тривалу боротьбу проти турецько-татарської агресії, разом з донськими козаками брало участь у героїчних походах проти Османської імперії і Кримського ханства.

[9] — Іуда Іскаріот — біблійський персонаж, один із учнів Ісуса Христа, що зрадив свого вчителя за 30 срібників. Образ його став символом зрадництва й запродавства.

[10] — "Зупинись в своїм прудкім польоті... Ти радістю мені сповняєш світ" — вільний переклад уривка з поеми "Фауста" німецького поета Йоганна Вольфганга Гете (1749 — 1832).

[11] — Тендер (Тендра) — острів на півночі Чорного моря, в межах Херсонської області УРСР.

[12] — Сіноп — місто і порт у Туреччині, колишня грецька колонія на південному березі Чорного моря, захоплена турками, згодом використовувалось як форпост турецької експансії проти України і Польщі. Козацькі війська неодноразово здійснювали похід проти міста-фортеці. Так, у 1614 р. близько 4 тисяч козаків на човнах перепливали Чорне море, захопили Сіноп, знищили його гарнізон і спалили і флот.

[13] — Борун — Перун.

[14] — Магомет — поширена в Європі вимова імені Мухаммеда (бл. 570 — 632), що вважається засновником ісламу.

[15] — Кафа (Феодосія) — місто, що з XV ст. належало Туреччині, найбільший невольницький ринок у Криму. Через Кафу переправляли полонених на продаж у Константинополь. Сюди з'їжджались скупати невольників із різних країн. Запорізькі козаки неодноразово оволодівали містом. Найвизначнішим був похід 1616 р. Козаки напали з моря, взяли фортецю штурмом, знищили там турецький гарнізон в 14 тисяч чоловіків, спалили флот, визволили багато полонених.

[16] — Каїн — за біблійними легендами старший син перших людей Адама і Єви, що вбив із заздрощів свого брата Авеля. За братовбивство був проклятий богом і помічений особливим знаком — "Каїноюю печаттю".